

Ukrainan sota: Dialogi historian kontrafaktuaaleista ja tulevaisuuden mahdollisuuksista

Tuomas Forsberg¹ & Heikki Patomäki²

Olisiko Ukrainan sota³ ollut vältettävissä? Arvioimme vuoropuheluna keskeisiä historian solmukohtia kontrafaktuaalien ja kontrastiivisen selittämisen näkökulmasta. Aloitamme 1990-luvusta, jolloin monet sotaan johtaneet tekijät saivat alkunsa koskien esimerkiksi Venäjän talouskehitystä ja Euroopan turvallisuusjärjestelyjä. 2000-luvun kehityksessä tarkastelemme etenkin Irakin sota, värvallankumouksia ja Naton vuoden 2008 julistusta siitä, että Georgia ja Ukraina tulevat vielä liittymään Natoon. 2010-luvun osalta keskitymme vuosien 2013–2014 Ukrainan kriisiin, Krimin valtaukseseen ja tuolloin alkaneeseen Itä-Ukrainan sotaan todeten, että nykyinen sota on jatkumoa tälle kriisille – lopuksi pohdimme vielä tulevaisuuden vaihtoehtoja. Olemme aika lailla yhtä mieltä siitä, että Naton julistus vuonna 2008 Georgian ja Ukrainan Nato-jäsenyydestä oli turha provokaatio ja että Minskin sopimuksen toimeenpano olisi estänyt nykyisen kaltaisen sodan, mutta muuten näkemyksemme toisin toimimisen mahdollisuuksista etenkin lännen politiikan osalta eroavat: Tuomas Forsberg (jatkossa TF) pitää mahdollisuuksia pienempinä ja Heikki Patomäki (HP) suurempina. Dialogissa esiin nousevat erot eivät riipu vain evidenssistä vaan erilaisista tavoista asettaa kysymyksille kontrasteja sekä toisistaan poikkeavista teoreettisista sitoumuksista, jotka koskevat esimerkiksi valtioiden luonnetta tai poliittista taloutta.

Selittämisestä, kontrasteista ja kontrafaktuaaleista

HP: Jos aloitamme keskustelumme siitä, olisiko Ukrainan sota ollut vältettävissä ja miten, meidän tulisi ensin hahmottaa hieman kontrafaktuaalisten ja kontrastiivisten kysymysten luonnetta ja merkitystä, jotta voimme edetä itse keskusteluun. Maailma ei ole deterministinen. Kausaatio ei koske empiirisiä säännön mukaisuuksia vaan vaikutusten tuottamista avoimissa järjestelmissä, jotka ovat alttiita sekä ulkoisille vaikutuksille että sisäisille muutoksille. Lisäksi yhteiskunnassa kausaatio tapahtuu toimijuuden kautta, ja toimijuuteen kuuluu mahdollisuus toimia toisin. Tästä näkökulmasta voidaan aina sanoa, että jokin tietty tapahtuma – esimerkiksi sota – olisi ollut vältettävissä ja itse asiassa monin eri tavoin, koska eri toimijat voivat osaltaan vaikuttaa lopputulokseen. Toisaalta maailmassa on myös paljon jatkuvuutta ja monet asiat vaikuttavat rakenteellisesti tai muutoin varsin pitkälti määrättyneiltä. Osin tämän takia yksi yleinen sääntö on, että kun kirjoitamme historiallisia kontrafaktuaaleja, meidän

1 PhD, professori, tutkijakollegiumin johtaja, Helsingin yliopisto <tuomas.forsberg@helsinki.fi>

2 VTT, professori, Helsingin yliopisto, <heikki.patomaki@helsinki.fi>

3 Toim. huom.: Tässä nimenä käytetään Ukrainan sota, jota kaikki eivät hyväksy Venäjän hyökkäyksen takia. Suomen kieli sekoittaa joskus tekijän ja paikan: esimerkiksi Falklandin sodassa falklandilaiset eivät olleet keskeisin toimija. Suomen kieleen juurtui brittinimi *Falklands War*, kun taas argentiinalaiset sotivat *Malvinaksesta*, *Guerra de las Malvinas/Guerra del Atlántico Sur*. Putinin Ukrainan ”erityisoperaatio” tuo mieleen Vietnamin sodan nimeämisen aikalaisittain ”poliisiopeeraatioksi”.

tulisi tehdä niin minimalistisesti eli muuttaa vain vähän aktuaalisesta todellisuudesta (Lebow 2010a, erit. luku 1). Tämäkin periaate voi olla ongelmallinen, mutta meidän pitäisi joka tapauksessa ymmärtää, miten asiat liittyvät yhteen ja ovat kontekstisidonnaisia. Vain jotkut asiat voivat olla kerrallaan toisin eivätkä kaikki asiat ole yhtä aikaa mahdollisia.

Historiassa on lisäksi ainakin näennäisen vakauden vaiheita sekä solmukohtia, jolloin tiettyt käänneet ja valinnat vaikuttavat erityisen paljon siihen, mille polulle historian seuraava vaihe etenee (teoriasta ks. Bhaskar 1986, 217; Patomäki 2006, 9–18; konkreettisista maailmanhistoriallisista skenaarioista, Tetlock ym. 2006). Mielekäs kysymys onkin, mitä ovat ne historialliset tilanteet ja hetket, jolloin toisin toimimisella olisi ollut aitoja mahdollisuuksia ja/tai erityisen suuri merkitys. Olennaisten hetkien ja solmukohtien identifioiminen on myös epistemologinen kysymys ja koskee asettamiemme kysymysten logiikkaa (samalla kun tällaisessa selittämässä on aina kysymys myös eettisestä, poliittisesta ja laillisesta vastuusta; tähän varmasti palaamme). Puhumme siis kysymyksistä ja niiden kontrastijoukoista. Näennäisesti sama kysymys voi tarkoittaa eri asiaa riippuen siitä, mikä kontrastijoukko on mielessämme (ks. van Fraassen 1980; Garfinkel 1981; Morgan & Patomäki 2017).⁴ Lisäksi kysymysten asettaminen on kytköksissä pragmatiikkaan ja asemoitumiseemme yhteiskunnallisissa suhteissa. Esimerkiksi jos henkilö kuolee liikenneonnettomuudessa, selityksen voi kertoa vaikkapa poliisin, lääkärin, autoinsinöörin tai liikennesuunnittelijan näkökulmasta. Jokaisella näistä asiantuntijoista on eri kontrastijoukko mielessä (esim. onko liikennesääntöjä rikottu ja jos on, miten?; mikä fysiologinen syy on tuottanut kuoleman?). Selityksiä voidaan toki koota yhteen, ja niin hyvä yhteiskuntatieteilijä tekee, mutta silti kokoamisenkin taustalla on moninaisia pragmaattisia intressejä, kontrastijoukkoja ja arvoja.

TF: Olisiko Ukrainan vuonna 2022 alkanut laajamittainen sota ollut siis vältettävissä? Kysymys siitä, miten sodat voidaan välttää, on rauhantutkimuksen ja miksei koko kansainvälisen politiikan tutkimuksen perinteisessä ytimessä. Siksi tutkimusta sotien syistä onkin tehty paljon niin yksittäisistä sodista kuin sodista yleensä. Eksplisiittistä kontrafaktuaalista lähestymistapaa on kuitenkin pitkään vierastettu, vaikka se on periaatteessa sisäänrakennettu kaikkeen kausaaliseen selittämiseen (ks. esim. Levy 2015). Sotien tutkimuksessa puhutaan usein sotien välittömistä (engl. *proximate / immediate*) ja perimmäisistä (*ultimate / underlying*) (juuri)syistä,⁵ tai vaikka vieläkin monikerroksisimmin (kuten kuolemaa selitettäessä) eritellen välittömät, välivaiheen ja taustalla olleet perustavimmat syyt. Välittömät syyt saattavat olla hyvinkin sattumanvaraisia eivätkä ne kontrafaktuaalisesti olisi yleensä estäneet sodan syttymistä kokonaan vaan sota olisi sitten syttynyt jostakin toisesta välittömästä syystä, jos taustalla olleet perimmäiset syyt olivat riittävän vahvoja. Mitä merkittävämpi tekijä on – välttämätön osa kausaalista kompleksia mutta vaikeammin korvattavissa jollakin toisella vastaavalla – mutta samalla sattumanvaraisempi, sitä painavampi kontrafaktuaalinen väite on.

4 Ajatellaan yksinkertaista kysymystä: Miksi Aatami söi omenan (Raamatun tai jossain muussa tarinassa)? Tämä kysymys voidaan tulkita eri tavoin, kuten muunnelmat osoittavat: a. Miksi juuri Aatami söi omenan (sen sijaan, että esimerkiksi Eeva olisi syönyt sen)? b. Miksi Aatami söi juuri omenan eikä esimerkiksi porkkanaa tai sipsejä? c. Miksi Aatami söi omenan eikä esimerkiksi heittänyt sillä vesilintua tai tehnyt siitä omenahilloa isoäidilleen?

5 Tämä erottelu johdetaan usein Thukydideen kirjoittamaan Peloponnessolaissotien historiaan, jossa Thukydides (1995) luettelee sodalle välittömiä syitä mutta pitää sodan varsinaisena syynä spartalaisten pelkoa Ateenan ylivallan kasvusta.

Ensimmäisen maailmansodan syistä on kirjoitettu hyllymetreittäin (esim. Levy & Vasquez 2014). Se onkin kiinnostava juuri kontrafaktuaalisten selitysmallien näkökulmasta, sillä sodan syitä oli useita eikä mikään niistä ollut yksistään riittävä tuottamaan sotaa. Kuitenkin rajallisessa aikaikkunassa erilaisten sinänsä sattumanvaraisten tekijöiden, kuten Sarajevon laukauksina tunnetun arkkiherttua Frans Ferdinandin murhan, yhteisvaikutuksen tuloksena sota syttyi, kuten Richard Ned Lebow (2014; ks. myös 2010a) on esittänyt. Ensimmäiseen maailmansotaan johtanut kehitys onkin nähty analogiana Ukrainan sodalle esimerkiksi ”unissakävelemisen” (Clark 2013) metaforaa hyödyntämällä (Walt 2022).

Toisaalta Ukrainan sotaan on haettu analogioita myös toisesta maailmansodasta, jolloin Venäjä nähdään Saksana ja Putin Hitlerinä. Toisen maailmansodan syinä pidetään juuri enemmän sellaisia perimmäisiä tekijöitä kuin saksalaista militarismia ja fasismia, jotka saivat käyttövoimansa saksalaisten ensimmäisen maailmansodan jälkeen kokemasta nöyryytyksestä ja 1930-luvun alun suuresta lamasta ja nostivat Adolf Hitlerin valtaan (tässä analogiassa kylmän sodan päättyminen ja talouskurimus 1990-luvulla vastaavat Venäjällä näitä saksalaisten kokemuksia). Sellaisilla sotaa välittömästi edeltäneillä tekijöillä kuin Münchenin tai Molotov-Ribbentrop -sopimuksilla ei ollut sodan syttymisen kannalta ratkaisevaa merkitystä. Myös talvisodan analogia on ollut vahvasti esillä etenkin suomalaisessa keskustelussa.

Ehkä tuoreemmista sotien syitä koskevista kontrafaktuaalisista tutkimuksista voidaan vielä mainita Frank Harveyn (2013) kirja Irakin sodasta. Koska on helppo nähdä, että George W. Bushin valinta presidentiksi oli hyvin pienestä (muutamasta sadasta äänestä Floridassa) kiinni, voidaan kysyä, olisiko lopputulos ollut toinen, jos Al Gore olisi valittu presidentiksi. Hieman kiistanalaisestikin Harvey esittää, että tämä kontrafaktuaali ei ollut ratkaiseva vaan sotaan olisi menty myös Goren johdolla vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen.

Emme millään pysty käsittelemään kaikkia mahdollisia hetkiä ja tilanteita, joten meidän on valittava joitakin, jotka joko teoreettisesti tai käydyn keskustelun valossa vaikuttavat olennaisilta. Voimme yrittää tuoda perustellusti esiin joitakin mielestämme merkittäviä solmu-kohtia, jotka keskeisellä tavalla vaikuttivat myöhempään kehitykseen. Kontrastien valinnassa on muistettava myös eettinen näkökulma, sillä kun jotakin pidetään muuttujana, toisia asioita pidetään normaalina. Alan Garfinkel (1981, 141) antaa esimerkin riitelevästä pariskunnasta: jos vaimolta kysytään, mitä sellaista hän teki, mikä sai aikaan tappelun, syitä etsitään vaimosta eikä miehestä. Vastaavalla tavalla voidaan toki kysyä, mitä sellaista Ukraina teki, että Venäjä sinne hyökkäsi, mutta kontrastina on silloin se, miksi Venäjä hyökkäsi juuri Ukrainaan (eikä esim. Kazakstaniin) tai miksi Venäjä hyökkäsi Ukrainaan juuri vuonna 2022 (eikä esimerkiksi vuonna 2012) eikä se, miksi Venäjä ylipäättään hyökkäsi Ukrainaan (eikä pitäytynyt rauhanomaisissa keinoissa).

Yksi tapa edetä on käydä läpi kontrafaktuaalisia mahdollisuuksia kronologisesti. Voisimme keskustella ensin 1990-luvusta Neuvostoliiton hajoamisesta aina Putinin valtaantuloon, sen jälkeen 2000-luvusta, johon kuuluvat muun muassa niin sanotut värivallankumoukset ja Naton kuuluisa vuoden 2008 julistus siitä, että Georgia ja Ukraina liittyvät Natoon. Tämän jälkeen voisimme pohtia 2010-lukua keskittyen etenkin vuosien 2013–2014 Ukrainan kriisin, Krimin valtauksen ja tuolloin alkaneeseen Itä-Ukrainan sotaan. Sitten voisimme puhua

aivan sotaa edeltäneestä kehityksestä viimeisen vuoden aikana ja sanoa lopuksi vielä jotain tulevaisuudestakin. Kontrastiivisesti voidaan kysyä, olisiko sota syttynyt ollenkaan tai kenties rajoitetumpana kuin nyt nähtynä laajamittaisena sotana.

HP: Hyviä pohdintoja, jotka herättävät monia kysymyksiä, joista itsessään voisi keskustella pitkäänkin. ”Perimmäisten” syiden sijasta puhuisin mieluummin syiden geohistoriallisista kerrostumista ja erottaisin (i) toimijuuteen ja (ii) rakenteisiin ja mekanismeihin liittyvät syyt. Kausaalisisissa komplekseissa on aina mukana molempia. Ensimmäisen osalta tavoitteena on selittää tietynlaisen ja tietyllä tavalla asemoituneen toimijuuden muodostuminen. Prosessi-ontologian näkökulmasta kaikki on historiallista ja niin toimijat ja heidän toimijuutensa kuin rakenteet ja mekanismit ovat syntyneet ja kehittyneet jossain ajallisessa kontekstissa, ne ovat muutokset tilassa, ja ne voivat poistua tai hävitä näyttämöltä ajan myötä. Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan syyt muodostavat monimutkaisen kompleksin, jossa vaikuttavien elementtien historiaa voidaan jäljittää taaksepäin historian eri kerroksiin (ks. Patomäki 2008, luku 4 ja liite 2). Silti ensimmäinen maailmansota ei ollut vääjäämätön. Oma arvioni on ollut, että jos kesän 1914 kriisi olisi onnistuttu ratkaisemaan diplomaattisin keinoin (kuten Marokon vuoden 1911 kriisi ratkaistiin), niin mahdollisuus selvitä 1910-luvusta ilman suursotaa olisi ollut 50/50. Tuolloin jo tapahtumassa olleet muutokset olisivat poistaneet ainakin osan sotaan vaikuttaneista syistä 1920-luvulle tultaessa (tämä ei kuitenkaan olisi poistanut suurvaltasodan mahdollisuutta sinänsä; vuonna 1913 H. G. Wells ennakoï ydinsotaa 1950-luvulla).

Toinen näkökohta mistä voisi keskustella pitkäänkin on historiallisten analogioiden ja yleisemmin tarinoiden rooli siinä, miten toimijuus konstituoituu ja miten toimijat järkeilevät. Myös Venäjän puolelta Ukrainaa ja Naton laajenemista verrataan toista maailmansotaa edeltävään kehitykseen. Siinä missä monet entiset itäblokin maat etsivät Natosta turvaa Venäjää vastaan muistellen toisen maailmansodan jälkeistä aikaa, siinä venäläiset muistelevat aktiivisesti, kuinka Itä-Euroopan valtiot Suomesta Bulgariaan liittyivät akseliliittoon vuosina 1940–1941. Kaikki tällaiset historialliset analogiat vääristävät todellisuutta ja ovat vaarallisia muodostaessaan vihamielisiä toimia nyt. Tietoteorian näkökulmasta ongelmana puolestaan on se, missä määrin me tutkijat voimme nojata historiallisiin analogioihin ja miten voimme tunnistaa samankaltaisuuksien horisontaaliset (tapahtumat) ja vertikaaliset (prosessit ja rakenteet) suhteet (ks. Patomäki 2017, 812–813).

Lopetan metodologisen pohdinnan kuitenkin tähän, jotta keskustelumme ei rönsyilisi liikaa. Keskittykäämme ehdotukseksi mukaisesti niihin kehityskulkuihin, jotka ovat kaikkein suurimmin relevantteja tämän Ukrainan sodan selittämisen kannalta. Niissäkin riittää puimista.

1990-luku

TF: Ukrainan kriisin juurisyistä puhuttaessa mennään yleensä kylmän sodan päättymisen jälkeiseen aikaan 1990-luvulle. Miten on mahdollista, että tuolloin vallinneesta laajasta optimismista huolimatta päädyttiin jälleen tuhoisaan, laajamittaiseen sotaan Euroopassa? Keskustelu on koskenut etenkin kolmea asiaa: ensinnäkin eurooppalaisen turvallisuusjärjestyksen kehitystä ja siinä erityisesti Naton laajentumista, toiseksi Venäjän demokratisoituskehityk-

sen epäonnistumista sekä kolmanneksi Putinin persoonaa Venäjän johtajana. Tämä jaottelu heijastaa Kenneth Waltzin (1959) lanseeraamia tasoja: järjestelmää, valtiota ja yksilöä.

Viimeistään nyt näyttää selvältä, että kestävän, yhteisen eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän rakentamisessa 1990-luvulla epäonnistuttiin. Mutta mikä olisi ollut realistinen vaihtoehto (Marten 2017)? Venäjän hellimä ETYJ-pohjainen järjestelmä olisi sekoin voinut osoittautua liian heikoksi estämään sodan syttymisen, ja itse asiassa Venäjä alkoi 1990-luvun kuluessa suhtautua ETYJiin varsin kriittisesti. Venäjän kokema uhka Naton laajentumisesta on helppo nähdä sodan välittömänä syynä, mutta mikäli Nato ei olisi laajentunut, olisiko sota voitu silloinkaan välttää? Käytäisiinkö sotaa pikemminkin nyt Puolassa, jos Nato ei olisi laajentunut ja Venäjän kehitys olisi silti ollut sitä mitä se oli? Naton laajentuminen sinänsä, ainakaan 1990-luvun puolivälissä, ei ollut väijäämätöntä, sillä ajatukselle ei ollut Yhdysvalloissa Clintonin kauden alussa mitään erityisen voimakasta tai laajaa tukea. Itäisen Keski-Euroopan maiden halu päästä jäseneksi ei kuitenkaan olisi helposti hellittänyt, joten paine laajentumiselle olisi jatkunut.

Tähän keskusteluun on olennaisesti liittynyt kysymys väitetyistä lännen rikkomista lupauksista Venäjälle, että Nato ei laajentuisi. Ei ainoastaan Putin ole vedonnut näihin puheissaan haluten Naton laajentumista estävää sitovaa sopimusta sotaa edeltäneissä neuvotteluvaatimuksissaan, vaan myös monet läntiset tutkijat ovat korostaneet tällaisten petettyjen lupauksien tuottaneen epäluuloa ja syvää katkeruutta Venäjällä. Tämä tarina ontuu kuitenkin niin normatiivisesti kuin kausaalisesti (sikäli kuin nämä ulottuvuudet keskustelussa edes osataan erottaa eli yhtäältä se, oliko tällaisia lupauksia annettu ja toisaalta se, oliko käsityksellä annetuista lupauksista, olivat ne sitten oikeutettuja tai ei, merkitystä). Ensinnäkin kyse oli yksittäisistä suullisista lupausnomaisista välipuheista, kuten tunnettu Yhdysvaltojen ulkoministerin James Bakerin vakuutus ”ei tuumaakaan itään”, joita annettiin ennen Saksan yhdistymistä vuonna 1990 ja jotka koskivat siinä kontekstissa nimenomaan Itä-Saksaa (ks. Sarotte 2021; Kramer 2009). Näitä vakuutteluja annettiin siis aikana, jolloin Neuvostoliittoa johti Mihail Gorbatšov vielä vallinneen kylmän sodan loppuvaiheessa eikä Venäjälle ja sen johtajille Boris Jeltsinille tai Vladimir Putinille Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen eivätkä ne olleet osa mitään sopimusta. Sen sijaan Neuvostoliitto ja sen seuraaja Venäjä sitoutuivat ETYJin puitteissa useasti Pariisin vuoden 1990 asiakirjasta lähtien uutta eurooppalaista turvallisuusjärjestystä määrittäneeseen periaatteeseen, että suvereenit valtiot saavat itse valita omat turvallisuusjärjestelynsä eli liittoutuvatko ne vai ei ja kenen kanssa.⁶ Tätä pidettiin yhteensopivana sen ajatuksen kanssa, että Eurooppa on kokonainen ja vapaa.

Lisäksi on huomattava, että ajatus lännen antamista ja pettämistä lupauksista, olivat ne sitten todellisia tai ei, ei ollut keskeisesti esillä Venäjällä vielä 1990-luvulla. Niistä tuli merkittävä osa Venäjän uhriutumistarinaa ja katkeroitumista vasta myöhemmin 2000-luvulla, jolloin suhteet lännen kanssa alkoivat mennä huonompaan suuntaan. Naton laajentumista

6 Pariisissa vuonna 1990 solmitussa Uuden Euroopan peruskirjassa todettiin, että valtioilla on vapaus valita omat turvallisuusjärjestelynsä. Istanbulin ETYJ-huippukokouksen päätösasiakirjassa vuonna 1999 se oli seuraavassa muodossa: ”We reaffirm the inherent right of each and every participating State to be free to choose or change its security arrangements, including treaties of alliance, as they evolve. Each State also has the right to neutrality. Each participating State will respect the rights of all others in these regards.”

kyllä vastustettiin hyvin laajasti Venäjällä eikä sitä pidetty mitenkään hyvänä ajatuksena, mutta ainakin julkisessa keskustelussa vedottiin kaikenlaisiin muihin syihin mutta ei siihen, että länsi olisi pettänyt lupauksensa (ks. esim. Sergounin 1997). Jeltsin kyllä toi esiin Saksan yhdistymistä koskevan 2+4-sopimuksen, mutta tämä sopimus koski Saksaa eikä siinä edes mainita Natoa, ja niinpä tämä yritys ei saanut siipiä alleen. Tämän lisäksi niin Jeltsin kuin Putin, joskin vastentahtoisesti, hyväksyivät Naton laajentumisen ensimmäisen ja toisen kierroksen jonkinlaisena tosiasiana, jonka kanssa voi elää – vieraillessaan Helsingissä syyskuussa 2001 Putin sanoi, että Naton laajentumiseen Baltian maihin ei tullut suhtautua hysteerisesti – ja olivat valmiit pohtimaan jopa Venäjän omaa jäsenyyttä Natossa (ks. Forsberg & Herd 2015).

Toki voidaan sanoa, että länsi olisi voinut 1990-luvulla tehdä enemmän ottaakseen Venäjän huolet ja näkökannat huomioon ja etenkin vahvistaakseen Venäjän kansallista itsetuntoa terveellä tavalla. Esimerkiksi Naton kumppanuusohjelmaa markkinoitiin ensin vaihtoehtona Naton laajentumiselle mutta sitten Nato kuitenkin laajeni. Ennen kaikkea Kosovon sota vuonna 1999 – ehkä jopa enemmän kuin Naton laajentuminen – vahvisti Venäjällä mielikuvaa siitä, että Yhdysvalloilla ja Natolla on Euroopan turvallisuudessa hegemoninen asema ja että ne voivat halutessaan käyttää myös aseellista voimaa Venäjän tahdosta riippumatta eli lainvastaisesti ilman YK:n turvallisuusneuvoston antamaa mandaattia (ks. Marten 2017).

On kuitenkin väärin väittää, että Venäjän intressejä ei olisi otettu ollenkaan huomioon tai että se olisi suljettu kokonaan pois. Venäjän sotilaallista toimintaa entisen Neuvostoliiton alueella, kuten ”rauhanturvaamista” Georgiassa ja Tadžikistanissa ymmärrettiin ja suvaittiin lännessä hyvin pitkälle tai kritisoitiin vain hyvin muodollisesti kuten Transnistriassa. Yhdessä Venäjän kanssa sovittiin Budapestin muistioksi kutsutussa sopimuksessa vuonna 1994 siitä, että Ukraina luopuu ydinaseista ja saa vastineeksi turvatakuut sen alueellisesta koskemattomuudesta (kontrafaktuaalisesti voidaan kysyä, olisiko sota syttynyt tai mitä olisi tapahtunut, jos Ukraina olisi jäänyt ydinasevaltioksi; asia jota muun muassa John Mearsheimer kannatti vielä vuonna 1993). Venäjä oli mukana myös entisen Jugoslavian konfliktia koskevassa suurvaltojen kontaktiryhmässä, vaikka sen politiikka olikin sitten pitkälle Yhdysvallat-vetoista. Venäjä otettiin 1990-luvulla mukaan myös johtavien teollisuusmaiden G7-ryhmän kokouksiin jäseneksi, vaikka taloudellisilla mittareilla se ei tähän ryhmään olisi kuulunutkaan.

Erillinen mutta ei kokonaan toinen kysymys on sitten se, olisiko länsi voinut tehdä enemmän vahvistaakseen Venäjän demokratiakehitystä 1990-luvulla. Kontrafaktuaalisena oletuksena tällöin on, että demokraattisesti hallittu Venäjä ei olisi ajautunut sotaan Ukrainassa, sillä demokratiat eivät sodi keskenään. Keskustelua tästäkin kysymyksestä on käyty laajasti, muun muassa kysymyksen ”Who lost Russia?” alla (esim. Conradi 2017). Ehkä totean lyhyesti, että paljon olisi voitu tehdä paremminkin, mutta lopulta kehitys riippui olennaisesti sellaisista Venäjän sisäisistä tekijöistä, joihin oli vaikea vaikuttaa ulkopuolelta. Demokraattinen perinne oli Venäjällä heikko, ja siihen jollakin tavoin uskoneet poliitikot eivät kyenneet yhteistoimintaan vaan riitelivät keskenään (ks. esim. Gelman 2015). Jo vuoden 1993 perustuslaillisesta kriisistä lähtien demokratiakehitys alkoi kulkea huonompaan suuntaan, joskin monet liberaalidemokraattisen valtion tunnuspiirteet kuten vaalit, pluralistinen joukkotiedotus sekä mielipiteen ja kokoontumisvapaudet säilyivät vielä pidempään.

Venäjän taloudellinen kehitys on tässä yhteydessä oma lukunsa. Venäjän sisäinen kaaos, epäoikeudenmukainen tuloerojen kasvu ja taloudellinen romahdus varmasti kävivät venäläisten itsetunnolle ja tuntuivat nöyryytykseltä. Usein kyse oli kuitenkin henkilökohtaisista venäläisiin kohdistuneista nöyryyttävistä asetelmista ja tilanteista kuin sinänsä Venäjän valtion kohTELUSTA. Nämä tekijät kuitenkin selittivät Putinin nousua Venäjän presidentiksi 1990-luvun lopussa ja hänen suurta kansansuosiotaan jatkossa, mutta moni maa ja kansakunta on kokenut vastaavaa ilman, että seurauksena olisi ollut sotilaallinen aggressio.

Venäjän yhtenä ongelmana oli se, että tilintekoa menneisyyteen ei missään vaiheessa kunnolla tehty. Neuvostoliiton hajoamista, Venäjän uusia rajoja ja miljoonien venäjänkielisten jäämistä näiden ulkopuolelle ei täysin hyväksytty. Venäjän tuli olla suurvalta. Suhtautuminen itsenäiseen Ukrainaan oli 1990-luvulta lähtien erityinen kansallinen kipupiste (ks. esim. Lester 1994). Zbigniew Brzezinskin (1997, 49) tunnetun arvion mukaan Ukraina ei ollut avainasemassa vain geopolittisesti vaan myös Venäjän identiteetin kannalta: jos se pyrkii olemaan euraasialainen imperiumi, Ukraina on sen välttämätön osa.

Siksi voidaan lopuksi vielä esittää kysymys siitä, mikä merkitys oli sillä, että nimenomaan Putinista eikä jostakin toisesta vastaavasta johtajasta tuli Venäjän presidentti. Putinhan ei ollut mikään itsestään selvä seuraajaehdokas Jeltsinille, joten tähän solmukohtaan liittyy sattumanvaraisuutta. Oli selvää, että Venäjälle etsittiin jonkinlaista isänmaallista vahvaa johtajaa, joka hyvin todennäköisesti olisi siten taipuvainen autoritarismiin ja vastustamaan läntistä yhteistyötä. Sellainen olisi voinut olla esimerkiksi kenraali Alexander Lebed, joka kuitenkin kuoli helikopterionnettomuudessa. Putinin KGB-tausta ja sen mukanaan tuoma kyynisyys, syvä epäily ulkopuolisia kohtaan, taipumus kiertää sääntöjä ja valehdella röyhkeästikin, jos sellainen nähdään omien tavoitteiden mukaiseksi, on nähty selittävän Venäjän päätöstä hyökätä Ukrainaan. Putinin taktinen ajattelu perustui hyökkäyksellisetkin toimet hyväksyvään voimankäyttöön. Kuten hän itse kertoi oppineensa Leningradin kaduilla, jos tappelu näyttää väistämättömältä, on parempi iskeä ensin (ks. Putin 2015).

On kuitenkin muistettava, että Putin aloitti ensimmäisen presidenttikautensa 2000-luvun alussa hakemalla ja tekemällä yhteistyötä lännen kanssa. Jälkikäteen tämä näyttää välineellisesti, mutta ei voida sulkea täysin pois sitä, että tämä pyrkimys olisi perustunut aluksi aitoon haluun lähentyä länttä, mutta yritys epäonnistui. Sen jälkeen Putin alkoi turhautua ja katkeroitua, mikä on näkynyt hänen julkisissa puheissaan kuin myös tapaamisissa läntisten johtajien kesken. Ehkä jonkinlainen empiirisesti mielekäs kontrafaktuaali on muistuttaa siitä, että vaikka Krimin valtaus vuonna 2014 oli laajasti kannatettu venäläisten kesken, laajamittaisen sodan aloittamista Ukrainaa vastaan kritisoivat jyrkästi monet isänmaalliset ja Nato-vastaiset eläköityneet sotilaat kuten kenraalieversti Leonid Ivashov. Se, miksi Venäjä aloitti laajamittaisen sodan Ukrainaa vastaan vuonna 2022 juuri Putinin johdolla, saattoi siis johtua joistakin Putinin erityisistä persoonallisuuspiirteistä kuten vahvasta taipumuksesta halveksua ja rangaista niitä, jotka eivät alistu hänen tahtoonsa, vaikka olisivat heikompia (ks. Pursiainen & Forsberg 2021, 278–282). Toisaalta syy voi olla myös pitkän valtakauden ja siihen liittyvän korruption mukanaan tuomista epäluuloisuuden, katkeroituneisuuden ja vallantäyteisyyden syndroomissa, jotka vaikuttivat persoonallisuuteenkin. Mutta tämä ei ole enää 1990-luvun kehityskulkujen asia.

HP: Kiitos kattavasta pohjustuksesta 1990-luvun kontrafaktuaalien analysointiin. Erityisen ilahtunut olen siitä, että mainitset myös Venäjän talouskehityksen, sillä olen taipuvainen ajattelemaan, että juuri poliittisen talouden prosessit ovat olleet keskeisiä siinä, miten toimijuiden muodot, toimijat ja heidän asemoitumisensa sekä toimijoiden väliset valtasuhteet ovat myös Venäjän osalta kehittyneet. Nämä prosessit selittävät osaltaan sitä, miksi Venäjän identiteetti alkoi suhteellisen pian irtaantua lännessä vallitsevasta tarinasta. Epäsuotuisa talouskehitys oli jo Neuvostoliiton hajoamisen keskeinen syy. Gorbatšovilla ja hänen hallinnollaan ei ollut missään vaiheessa kokonaisvaltaista suunnitelmaa talouden ongelmien ratkaisemiseksi (ero Kiinan kehitykseen tarjoaisi aineksia mielenkiintoiseen kontrafaktuaaliin). Gorbatšovin vuoden 1987 talousuudistus johti siihen, että joidenkin yritysten voitot nousivat nopeasti, valtion budjetin rahoituspohja oheni ja eriarvoisuus alkoi lisääntyä. Gorbatšovin uudistukset tuhosivat suunnittelujärjestelmän perustan ja johtivat asteittain syvenevään taantumaa. Samaan aikaan musta pörssi kukoisti. Tilannetta pahensi öljyntuotannon väheneminen ja öljyn alhainen hinta. Vuoteen 1991 tultaessa keskusvalta oli menettämässä tai oikeastaan jo menettänyt otteensa talouteen, samalla kun sen maksukykyä alettiin laajalti epäillä.

Länsi oli kääntynyt Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin johdolla uusliberalismin tielle ja tulkitsi kylmän sodan päättymisen ”vapaan lännen voitoksi” ja Neuvostoliiton talousvaikeudet osoitukseksi siitä, että vain ”vapaat markkinat” toimivat. Ajatuksena oli, että Venäjä voitaisiin parantaa ”shokkiterapialla”. Termi on metafora, jonka lähde on psykiatrisa: 1970-luvulle saakka mielen sairauksia yritettiin parantaa tuottamalla potilaille shokkityö kemikaalien tai sähkön avulla. 1990-luvun alun talousshokkiterapia perustui tietämättömyyteen venäläisestä yhteiskunnasta. Ideana oli tuhota vanha ja asettaa uusi utooppinen markkinajärjestelmä tilalle. Vastoin Jeffrey Sachsin (joka myöhemmin katui neuvoaan) ja muiden ”asiantuntijoiden” odotuksia, shokkiterapia johti katastrofiin, johon sisältyi kaksi hyperinflaatiojaksoa, teollisuustuotannon jyrkkä lasku ja eriarvoisuuden nopea kasvu (ks. esim. Mareeva 2020). Joukko aiemman valtio-omaisuuden hoitajia ja mustan pörssin kauppiaita onnistui kasaamaan itselleen massiivisen varallisuuden, käytännössä ottamalla yksityisesti haltuunsa kollektiivista omaisuutta – heistä tuli ”oligarkkeja”. 1990-luvulla myös järjestäytyneen rikollisuuden valta lisääntyi, ja se osaltaan oli tuottamassa uusia superrikkaita.

Muutokset johtivat tavallisten venäläisten elämänlaadun merkittävään heikkenemiseen. Ne tuottivat massaköyhyyttä, myös koulutettujen ja ammattitaitoisten työntekijöiden keskuudessa. Jo 1990-luvun alussa kolmasosa venäläisistä oli jäänyt köyhyysrajan alapuolelle, 1990-luvun lopussa luku oli jo melkein 40 prosenttia. Shokkiterapian vaikutusten ymmärtäminen edellyttää sellaista teoriaa kapitalistisesta markkinataloudesta, joka tunnistaa rakenteiden ja instituutioiden roolin ja pystyy analysoimaan kumulatiivista kausaatiota, itseään vahvistavia prosesseja ja positiivisia palautekytkentöjä. Kohteliaasti muotoillen voi sanoa, että amerikkalainen valtavirtataloustiede ei ole tässä loistanut. Sen sijaan ”terapian” epäonnistuminen ei ollut yllätys institutionalistisen, jälki-keynesiläisen tai marxilaisen talousteorian näkökulmasta – se ei ollut yllätys myöskään valtavirran metodologiaa soveltavalle Joseph Stiglitzille (ks. tiivistelmä Stiglitz 2003).

Kaoottinen 1990-luku tasoitti tietä vastaliikkeelle. 1990-luvun lopussa useimmat haastattelemani ja tuntemani venäläiset asiantuntijat, poliitikot ja ideologit toivoivat vahvaa ja tarvittaessa autoritääristä johtajaa ja valtiokapitalismia – toki jonkinlaisen liberaalin perustuslain sisällä – joka voisi saada myös oligarkit edes osin aisoihin. Kansalaisyhteiskunnassa vallitsi tuolloin mitä radikaalimpien ajatusten kirjo ja moninaisuus.⁷ Vaikka lännen universaaleina esitetyt intressit ja tarkoitukset hyväksyttiin aika laajalti jonkin aikaa 1990-luvulla, niin ”shokkiterapian” poliittis-taloudelliset vaikutukset ja epäonnistuminen aiheuttivat uudelleenarviointeja ja tarkistuksia. Samaan suuntaan vaikutti myös Yhdysvaltojen ja EU-maiden taipumus käyttää sotilaallista voimaa ajaakseen omia intressejään ja tarkoituksiaan, usein kansainvälisen oikeuden vastaisesti.

Shokkiterapialle olisi ollut vaihtoehtoja. Kehitys on ollut varsin toisenlaista esimerkiksi Tšekissä, Slovakiassa ja Sloveniassa, jotka 1990-luvun alun erojen lisääntymisen jälkeen ovat onnistuneet pitämään eriarvoisuuden aisoiissa (samalla tasolla kuin nyky-Suomessa) ja joissa sosioekonominen kehitys on ollut muutenkin suotuisaa. Myös esimerkiksi Puolasta on keskusteltu paljon: noudattiko se shokkiterapiaa vaiko vähittäisen muutoksen strategiaa? Toisaalta voidaan kysyä, että oliko 1990-luvun alun kontekstissa – jota leimasi usko historian päättymiseen lännen voittoon, uusliberalismin hegemonia ja globalisaatio – jotain sellaista mikä olisi tehnyt toisin toimimisen epätodennäköiseksi tai mahdottomaksi. Suunta näytti olevan kaikkialla sama (esim. Harvey 2005), ja vaikka toisinajattelijoita riitti (mukaan lukien allekirjoittanut), niin johtoasema oli niillä, jotka uskoivat radikaalien vapaamarkkinauudistusten ja yksityistämisen siunauksellisuuteen aina ja kaikkialla.

Samaan aikaan shokkiterapian kanssa suunniteltiin myös Euroopan ja maailman turvallisuusjärjestelyjä. ”Turvallisuus” ei ole vain ihmisten hengen turvaamista, vaan tyypillisesti siihen kuuluu omistus- ja valtasuhteiden vaalimista, joitakin normatiivisia periaatteita (esim. lupauksista ja sopimuksista kiinnittäminen) sekä olemassaoloon liittyviä perustavia näkökohtia (keitä olemme, mistä tulemme, mihin olemme menossa?). Olen samaa mieltä siitä, että ETYJ- ja YK-pohjainen järjestelmä ei pysty estämään suurvaltojen aloittamia tai käymiä sotia, ei ainakaan pakkokeinoin, sillä esimerkiksi YK on tarkoituksella suunniteltu niin, että Britannia, Kiina, Ranska, Venäjä ja Yhdysvallat voivat veto-oikeudellaan estää päätökset (kriittikistä Ukrainan sodan kontekstissa, ks. Chowdhury 2022). Vielä olennaisempaa on minusta se, että kun ETYJin ja YK:n kehittämisen sijasta lähetettiin laajentamaan sotilasliitto Natoa, niin tämä on vaikuttanut Venäjän asemoitumiseen maailmanpolitiikassa sekä Venäjän toimijuuden ja identiteetin kehkeytymiseen. Putinin kauden alkuvaiheessa keskusteltiin vielä Venäjän mahdollisesta Nato-jäsenyydestä, mutta sille sanottiin nopeasti ei. YK:ssa Venäjällä on erityisasema ja ETYJissä Venäjä on tunnustettu tasaveroiseksi osapuoleksi, kun taas Natossa Yhdysvalloilla on johtoasema. Lienee selvää, että monet entisen itäblokin maista ovat etsineet Natosta turvaa Venäjää vastaan. Nato-keskeinen järjestys siis poissulkee Venäjää ja on osin suunnattu sitä vastaan. Tällä on ollut tarkoittamaton negatiivinen *altercasting*-vaikutus (vrt. Wendt 1999, 76, 129, 329, 346), joka on osaltaan heijastunut Venäjän aseman ja identiteetin uudelleen määrittelyyn.

⁷ Vuosina 1995–1996 johdin Ulkopoliittisessa instituutissa EU–Venäjä-suhteita käsittelevää projektia (ks. Patomäki 1996), ja 1990-luvun loppupuolella tein lukuisia haastattelumatkoja Venäjälle Christer Pursiaisen kanssa, kun tutkimme Venäjän kansalaisyhteiskunnan kehitystä (ks. Patomäki & Pursiainen 1998; 1999).

Kirjoitat, että ”Naton laajentuminen sinänsä, ainakaan 1990-luvun puolivälissä, ei ollut vääjäämätöntä, sillä ajatukselle ei ollut Yhdysvalloissa Clintonin kauden alussa mitään erityisen voimakasta tai laajaa tukea”. Olen jokseenkin samaa mieltä ja lisäksi, että olisi ollut yleisemminkin mahdollista valita yhteisten instituutioiden kehittämisen tie, Yhdysvallat- ja Nato-keskeisen turvallisuusjärjestyksen ja sen yksipuolisuuksien sijasta. Joidenkin esittämiesi huomioiden ja kysymysten ennako-oletuksia en kuitenkaan jaa, esimerkiksi:

Venäjän hellimä ETYJ-pohjainen järjestelmä olisi sekin voinut osoittautua liian heikoksi estämään sodan syttymisen. Venäjän kokema uhka Naton laajentumisesta on helppo nähdä sodan välittömänä syynä, mutta mikäli Nato ei olisi laajentunut, olisiko sota voitu silloinkaan välttää? Käytäisiinkö sotaa pikemminkin nyt Puolassa, jos Nato ei olisi laajentunut ja Venäjän kehitys olisi silti ollut sitä mitä se oli?

Oletuksena näyttäisi olevan, että Venäjällä tai Putinin regiimillä on joku annettu olemus tai luonne tai sisäsyntyinen tendenssi kehittyä kohti muita alistavaa ja aggressiivista suuntaa riippumatta siitä, miten relevantit yhteiskunnalliset suhteet kehittyvät ja prosessit etenevät. Itse en jaa tällaista essentialismia.⁸ Vaikka Hannah Arendtin (1958) tavoin voimme jossain mielessä sanoa, että toimijat ”paljastavat” luonnettaan toiminnallaan, niin toimijoiden luonne on prosessin tulos ja tuotos, joka itse muuttuu prosessien ja toiminnan myötä. Toki ei ole mitään sellaista historian hetkeä, jossa toimijat olisivat ikään kuin tyhjiä tauluja, johon voi kirjoittaa mitä vain, vaan kyse on jatkuvasta rakenteistumisen prosessista, jossa historian eri kerrokset ovat monin tavoin mukana. Putin itse henkilönä edustaa jatkuvuutta NL:n loppu-aikoihin ja sen turvallisuuspoliisiin, toisaalta hänen taustansa on myös 1990-luvun demokraattisessa politiikassa ja sen käänteissä.

Yksi kysymys, jonka nostat esille, on, luvattiinko Neuvostoliitolle kylmän sodan päättyessä ja Saksojen yhdyntyessä, että Nato ei laajene kohti Venäjän rajoja. Kirjoitat, että ”tämä tarina ontuu kuitenkin niin normatiivisesti kuin kausaalisestikin” ja viittaat muun muassa siihen, että 1990-luvulla Naton laajeneminen ei ollut keskeinen kysymys Venäjällä. Kaikki historian episodit ovat tulkinnallisia ja alttiita uudelleen tulkinnoille, niin tämäkin. Kukin uudelleen tulkinta on tulosta muuttuneesta kontekstista ja on itse osaltaan muokkaamassa yhteiskunnallisia suhteita ja asetelmia. On esimerkiksi ilmeistä, että Saksojen yhdyntyessä Naton laajeneminen ei ollut vielä asialistalla (Saksat yhdistettiin lokakuussa 1990, Varsovan liitto hajosi muodollisesti vasta kesällä 1991). EU-jäsenyys Venäjältä evättiin jo vuonna 1994, ja siitä alkaen EU:n Venäjä-suhteet ovat olleet *ulkosuhteita*. Tässä vaiheessa länsimielisen

8 Monilla fyysisen luonnon objekteilla on olemus, joka on käsitteistämme riippumaton. Kuten tieteelliset realistit esittävät, näissä yhteyksissä on järkevää puhua todellisista kategorioista, jotka ovat määriteltävissä välttämättömien ominaisuuksien ja voimien suhteen. Siten vesimolekyylit koostuvat kahdesta vetyatomista ja yhdestä happiatomista, jotka on yhdistetty kovalenttisilla sidoksilla. Vedellä on emergenttejä ominaisuuksia. Normaaliassa ilmanpaineessa vesi on nestettä, jonka lämpötilat ovat 0 °C ja 100 °C välillä. Sen suurin tiheys on 3,98 °C, jne. Ei ole järkeä arvostella näitä ominaisuuksia tai voimia. Sen sijaan yhteiskunnallinen toiminta ja rakenteet ovat käsiteriippuvaisia, kontingentteja ja suhteellisen nopeasti muuttuvia, ja ne ovat alttiita moninaisille normatiivisille ja muille arvioille. Muuttumattoman olemuksen kritiikkiin voi ymmärtää kontrastijoukon käsitteen kautta. Essentialistisesta näkökulmasta kontrastijoukkoon kuuluu annettulta luonteeltaan erilaisia toimijoita (esim. rauhanomainen A, neutraali B, alistava ja aggressiivinen C), kun taas historistisesta ja prosessuaalisesta näkökulmasta kontrastijoukko koostuu avoimesta joukosta prosesseja {A, B, C, jne.}, joiden vaikutukset kattavat myös toimijoiden identiteetin, taipumusten ja intressien muotoutumisen.

liberalismin *momentum* Venäjällä alkoi jo olla ohi. Kuitenkin niin kauan kuin venäläiset poliitikot halusivat kehittää yhteistyötä Naton kanssa tai jopa hakeutua sen jäseneksi, ei ollut tarpeen korostaa rikottuja lupauksia. Tilanne muuttui 2000-luvun alkupuolella, kun Venäjä alkoi voimakkaammin vieraantua uusliberaalin lännen universaaleina esitetystä intresseistä ja tarkoituksista.

Mikä sitten on historiallinen totuus lupauksista? Osa asianosaisista kuten Eduard Ševardnadze ovat kieltäneet mitään lupauksia annetun, toiset ovat aivan eri mieltä. *Der Spiegel* (Klußmann ym. 2009) on tehnyt asiasta huolellisimman tietämäni selvityksen ja päätynyt sille kannalle, ettei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö länsimaat olisi tehneet kaikkensa antaakseen neuvostojohtajille vaikutelman, että Nato-jäsenyys ei tule kysymykseen Puolan, Unkarin tai Tšekkoslovakian kaltaisissa maissa. Vaikutelma ei tietenkään ole sama asia kuin kirjallinen sopimus tai yksiselitteinen julkinen lupaus, mutta tarina lupauksesta olla laajentamatta Natoa ei silti ole perätön. Venäjän näkökulmasta Naton laajeneminen paljastaa lännen toimijoiden luonnetta ja tätä ”paljastumista” tulkitaan merkittävältä osin yhden (harhaanjohtavan) historiallisen analogian eli akselivaltioiden liiton kautta. Tällaisen essentialismin vaarat ovat ilmeisiä (ks. viite 3).

Summa summarum, oma tulkintani 1990-luvusta on, että on monia asioita, joissa Yhdysvallat, läntinen liittokunta ja myös Euroopan unioni (joka sai nykyisen muotonsa vuonna 1992) olisivat voineet toimia toisin suhteessa Venäjään. NL:n loppuaikojen talouskehitys oli huomattavalta osin sisäsyntyistä, mutta kehitys heijasteli myös muutoksia maailmanajassa ja erityisesti maailmantaloudessa.⁹ Vaikka Boris Jeltsinin hallinto itse omaksui shokkiterapiaohjelman, se oli riippuvainen muun muassa länsimaiden ja IMF:n asettamien lainojen ehdoista – lisäksi ohjelman keskeiset ideologit tulivat lännestä. Vuosina 1990–1992 Venäjää kohdeltiin tasaveroisena, ETYJ oli keskeinen turvallisuusfoorumi, eikä Naton laajeneminen ollut asialistalla. 1990-luvulla poliittisen talouden mekanismit ja prosessit olivat ensisijaisia Venäjän muuntumisen kannalta. Vuonna 1999 Kosovon sota (Nato aloitti ilmapommitukset Jugoslaviaa vastaan maaliskuussa 1999) ja Naton ensimmäinen laajeneminen (Visegrád-maat Slovakiaa lukuun ottamatta liittyivät huhtikuussa 1999) alkoivat enenevässä määrin vieraannuttaa Venäjän johtoa lännestä ja sen intresseistä ja tarkoituksista.¹⁰ Tämä pohjusti 2000-luvun kehityskulkuja, joihin keskustelumme nyt varmasti siirtyy.

TF: Kyllä, siirtykäämme 2000-lukuun. Kommentoin vain sen verran, että emme me voi olettaa sitäkään, että Venäjä olisi muotoutunut sellaiseksi kuin se muotoutui vain ulkoisten

9 Käsité *maailmanaika* viittaa muuttuvien yhteiskuntien välisten ja poikkyhteiskunnallisten suhteiden vaikutuksiin episodisiin muutoksiin jossain konkreettisesti paikassa (Giddens 1981). Esimerkiksi globaalien rahoitusmarkkinoiden nousu 1960- ja 70-luvuilla ja siitä alkanut uusi finansialisaatioaalto ovat mahdollistaneet sen, että 1990-luvulla (tai sen jälkeen) rikastuneet venäläiset oligarkit ovat saattaneet ostaa ja myydä olemassa olevaa omaisuutta nopeiden voittojen toivossa, kytkeytyä suuriin rahoitusvirtoihin ja siirtää varoja rahoitus- ja veroparatiiseihin, mukaan lukien esimerkiksi Geneveen tai Lontoon Cityyn, tai asuntomarkkinoille eri puolille maailmaa. Tämä on hyödyttännyt paitsi oligarkkeja niin myös rahoituskeskuksia ja veroparatiiseja, samalla kun se heikentänyt talouskehitystä Venäjällä.

10 Kosovon sodan Nato-pommituksissa kuoli 500 siviiliä ja 245 000 ihmistä joutui pakolaisiksi. Sotaa ei koskaan julistettu eikä sillä ollut YK:n valtuutusta. Sodan tavoitteena oli muuttaa rajoja eli irrottaa Kosovo Jugoslaviasta. Putinin hallinto on toistuvasti viitannut tähän episodiin ja katsoo (väärin) sen antavan oikeutuksen samanlaisille toimille.

voimien tuloksena. Mistään ylihistoriallisesta essentialismista ei tietenkään ole kyse (yhtä lailla, jos kiellämme, että jokin valtio ei voisi olla tietynlainen [aggressiivinen] on jonkinlaista [käänteistä] ”essentialismia”).

Yhteenvetomaisesti voidaan ehkä todeta, että monia Ukrainan sodan juurisyitä voidaan jäljittää 1990-luvulle. Tämä on luonnollista, koska regressiivisesti kaikkien syiden syitä voidaan aina löytää kauempaa historiasta. Jää kuitenkin jossain määrin avoimeksi, missä määrin näihin kehityskulkuihin olisi voitu vaikuttaa, mikäli jossakin yksittäisessä tilanteessa olisi toimittu toisin. Todennäköisesti mitään yksinkertaista tapaa, joka vastaisi ”minimalistisen uudelleenkirjoittamisen” periaatetta ei ollut. Niin Euroopan turvallisuusjärjestykseen kuin Venäjän kehitykseenkin 1990-luvulla vaikuttivat monet sellaiset rakenteelliset tekijät, jotka olisivat olleet paremmin tai avanneet täysin toisenlaisia tulevaisuuksia vain jossakin ideaalitapauksessa. Nämä rakenteet eivät kuitenkaan vielä tehneet Ukrainan sotaan vuonna 2022 johtanutta polkua väijäämättömäksi.

2000-luku

HP: Johtopäätöksesi toisin toimimisen mahdollisuudesta ja historiaan vaikuttamisesta 1990-luvulla ei kokonaan vastaa ymmärrystäni, sillä itse näen monia uskottavia kontrafaktuaalisia mahdollisuuksia (realistisempi talouspolitiikka ja Venäjän suotuisampi sosioekonominen kehitys, EU-jäsenyyden avaaminen Venäjälle, Kosovon sodasta pidättäytyminen jne.).¹¹ Mutta siirtykäämme tosiaan 2000-lukuun. Tuon vuosikymmenen keskeisten solmukohtien kattaminen lyhyessä puheenvuorossa ei ole helppoa, varsinkin kun Venäjän kehitys kytkeytyy laajoihin globaaleihin prosesseihin ja niiden käänteisiin. Kehitystä on luonnehtinut myös eri prosessien samanaikaisuus ja päällekkäisyys ja niiden toisiaan vahvistavat ja ristiriitaiset vaikutukset. Putin nousi valtaan syksyllä 1999 ja voitti vaalit seuraavana keväänä. Hänen projektinaan oli lopettaa kaaos Venäjällä. Yksi solmukohta Venäjän kehityksessä oli Putinin ja oligarkkien ”suuri sopimus”, jossa oligarkkien asema pääosin vakiinnutettiin, mutta vain sillä edellytyksellä, että he hyväksyvät Putinin ja valtion auktoriteetin politiikassa. 2000-luvun alkupuolelta lähtien myös rikollisuus Venäjällä on vähentynyt, esimerkiksi murhien määrä on pienentynyt vain murto-osaan pahimmista ajoista. Tämä kaikki on tarkoittanut jonkinlaisen laillisuusperiaatteen vakiinnuttamista Venäjällä, laajalle levinneestä korruptiosta huolimatta (korruptio-indekseissä Venäjä on verrannollinen useimpiin Afrikan ja Latinalaisen Amerikan maihin). Putinin kahden ensimmäisen kauden aikana myös talouskasvu oli verraten nopeaa ja köyhyys väheni. Valtio pystyi taas maksamaan eläkkeitä ja tukia. Talouskasvua siivitti öljyn ja raaka-aineiden hintojen nousu maailmanmarkkinoilla.

Syksyllä 1999 Putinin takana ei ollut mitään poliittista puoluetta. Hätäisesti kokoon kytähetty ”Yhtenäisyys”-blokki ja sen jatkaja ”Yhtenäinen Venäjä” -puolue korostivat aluksi yh-

¹¹ Jokainen näistä kontrafaktuaaleista vaatisi laajempaa kehittelyä, mihin tämän keskustelun puitteissa ei ole mahdollisuutta. Tässä tekstissä ei myöskään ole mahdollista syventyä Nato-kontrafaktuaaliin, mutta heitän silti esille kysymyksen siitä, miten erilainen maailmasta olisi tullut, jos Nato olisi päätetty lopettaa vuonna 1991 tai 1992 ja ”turvallisuusarkkitehtuurissa” oltaisiin keskitytty yhteisten eurooppalaisten ja globaalien instituutioiden rakentamiseen. Vrt. kriittinen analyysini Naton olemassaolon oikeutuksesta ja uusista tehtävistä (myös globaalissa poliittisessa taloudessa) kylmän sodan päättymisen jälkeen, Patomäki (2003).

teiskunnallista vakautta, pragmaattisuutta ja ongelmien ratkaisua. Pian se alkoi nostaa esille konservatiivisuutta ja nationalismia, ja ajan myötä se omaksui myös euraasialaista ideologiaa. Ajatus monenkeskisen maailmanjärjestyksen tarpeesta ja vastavoimien rakentamisesta Yhdysvaltain hegemonialle kehkeytyi jo 1990-luvulla, mutta se sai uutta voimaa ideologisten muutosten myötä. YV-puolue yhdistetään usein keskusjohtoiseen politiikkaan ja turvallisuuspalvelun, poliisin ja armeijan valtaan, mutta samalla se on ollut ”markkinamyönteistä”. Putin on usein kritisoinut uusliberalismia, mutta esimerkiksi Venäjän veropolitiikka on paljon uusliberaalimpaa kuin vaikkapa Suomen.

Kautensa alussa Putin kävi keskusteluja Venäjän mahdollisesta Nato-jäsenyydestä, mutta pian kävi selväksi, että Venäjää ei haluta sotilasliittoon. Putinin ensimmäisen kauden aikana tapahtui 9-11 terrori-iskut, jonka jälkeen alkoivat Afganistanin (2001) ja sitten Irakin sota (2003). New Yorkin ja Washingtonin iskujen jälkeen oli lyhyt välivaihe, jossa yhteinen vihollinen – ”islamilainen terrorismi” – näytti yhdistävän Venäjää ja Yhdysvaltoja (tässä vaiheessa Moskova myös hyväksyi vaikkakin vastentahtoisesti Naton laajenemisen). Venäjän pragmaattinen johto voisi saavuttaa tunnustuksen suurvalta-asemalleen suhteellisin vähäisin kustannuksin. Irakin sota muutti asetelman (ks. esim. Ambrosio 2005). Putinin Venäjä asettui jyrkästi vastustamaan Irakin sotaa ja yritti saada sen estettyä YK:n turvallisuusneuvostossa yhdessä Ranskan ja Kiinan kanssa. Yhdysvallat ja Britannia päättivät toimia ilman YK:n valtuutusta, minkä Venäjän johto tulkitisi suoraksi iskuksi vasten sekä kansainvälistä lakia että Venäjän asemaa kansainvälisessä politiikassa. Putinin puheissa ja julkilausumissa muiden valtioiden kanssa alettiin taas korostaa moninapaista järjestelmää.

Kirjassani *The political economy of global security* (Patomäki 2008, 145–147) esitin, että nuoremman Bushin hallinnon nousu valtaan ja erityisesti sen (yhdessä Britannian kanssa) aloittama Irakin sota muodosti maailmanhistorian solmukohdan, käänteen kohti avointa uusimperialismia, joskin kontekstissa, jossa vallan laajentaminen ei perustu samanlaiseen suoraan alueelliseen hallintaan kuin 1800-luvulla. Uuden imperialismien peruskäsitteet löytyivät muun muassa Yhdysvaltain kansallisesta turvallisuusstrategiasta. On vain yksi ”kestävä kansallisen menestyksen malli” eli amerikkalainen malli vapaista markkinoista ja liberaalidemokratiasta. Yhdysvaltain tehtävä on johtaa muu maailma tähän malliin. USA:n pitää estää, että sen maailmanlaajuiselle ylivoimalle syntyisi minkäänlaista sotilaallista kilpailijaa. Yhdysvalloilla pitää olla valmius tarvittaessa käyttää voimaa kansainvälisestä oikeudesta riippumatta. Tämä on vaatimus legitimitistä yksinoikeudesta ekstraterritoriaaliseen väkivaltaan. Vaikka Yhdysvaltain kansallisessa turvallisuusstrategiassa tunnustetaan muiden ”suurvaltojen” suvereniteetti heidän omalla alueellaan – ja tarve pitää hyvät suhteet niihin – heidän oikeutensa ekstraterritoriaaliseen väkivaltaan evätään. USA:n oletetaan olevan poikkeuksellinen ”ilmikohtalossaan” eli tiivistäen: maailman johtaja ja poliisi.

Hypoteesini oli, että Yhdysvaltain käänne eräänlaiseen uusimperialismiin osoittautuu maailmanhistorian solmukohdaksi nimenomaan siinä mielessä, että se olisi ensimmäinen askel kohti uutta kilpailevien imperialismien aikakautta (osittainen analogia kauteen 1870–1914). Venäjän osalta ennakoimani kehityskulku toteutui varsin nopeasti. Ensin Venäjä reagoi voimakkaasti pyrkimyksiin aloittaa Irakin sota vuosina 2002–2003. Irakin sodan jatkuessa

Putinin hallinto onnistui ainakin jossain määrin Venäjän vakauttamisessa, samalla kun tuotanto alkoi kasvaa takaisin kohti neuvostoaikojen määriä. Venäjän suurimman ”heikkouden” hetki alkoi olla ohi (metafora heikkoudesta ja vahvuudesta konstituoivat maailmanpolitiikan monia käytäntöjä, mukaan lukien suurvaltojen strategioita). Vuosien 2003–2004 värivallankumoukset kietoutuivat tähän samaan solmukohtaan. Sekä ruusuvallankumous Georgiassa 2003 että oranssi vallankumous Ukrainassa liittyivät vaalipetosepäilyihin, ja varsinkin Georgian tapauksessa oppositiovoimia koulutettiin ja rahoitettiin Yhdysvalloista käsin; myös EU osallistui näihin episodeihin. Ukrainan tapauksessa oppositiovoimat pyrkivät levittämään ”vallankumousta” myös Venäjälle ja Valko-Venäjälle.

Varsinkin Irakin sodan jälkeen Venäjän valtionjohtajat ovat olleet taipuvaisia tulkitsemaan värivallankumouksia tarkoitukselliseksi strategiaksi lännen – Yhdysvaltain, Naton ja myös EU:n – laajenemiseksi itään (ks. Patomäki 2018, luku 3). Yhdysvaltain ja EU:n (ja sen jäsenten) jonkinlainen osallisuus värivallankumouksissa on ilmeistä, mutta se, missä määrin ne tukivat, kannustivat, rahoittivat tai jopa suunnittelivat järjestelmällisesti kapinoita Georgiassa, Ukrainassa ja muualla, on kiistanalaista. Tiedämme kuitenkin varmasti, että Venäjän puolella nämä episodit turvallistettiin, mikä johti poikkeuksellisten vastatoimien käynnistämiseen. Nämä vastatoimet ovat puolestaan johtaneet tarkoitamattomiin negatiivisiin vaikutuksiin Venäjän kannalta, etenkin Georgiassa ja Ukrainassa, mihin Venäjä on sitten taas reagoinut omalla tavalla (spiraalikehitys).

Näin länsimaisen uusliberalismin universalisoiva ohjelma – joka ilmenee erilaisissa vapaamarkkinajärjestelyissä, naapuruuspolitiikoissa ja demokratian ja ihmisoikeuksien edistämishjelmissä – riitautui ja geopolitisoitui. Venäjästä tuli uusrevisionistinen, vaikka se yhdistää edelleen valtiokapitalismin ja uusliberalismin elementtejä talouspolitiikassaan ja institutionaalisissa järjestelyissään (se kritisoi kansainvälisen järjestelmän sääntöjen yksipuolista soveltamista sen sijaan, että yrittäisi muuttaa näitä sääntöjä radikaalisti; Sakwa 2016, 30–34). Tämä prosessi huipentui Naton huippukokoukseen Bukarestissa vuonna 2008, mikä käynnisti muodolliset jäsenneuvottelut Albanian ja Kroatian kanssa ja toivotti Georgian ja Ukrainan tervetulleiksi Naton tuleviksi jäseniksi. Venäjän reaktio oli jyrkkä. Se ilmoitti, että ”Venäjä pohtii mahdollisuutta ryhtyä sotilaallisiin ja muihin toimenpiteisiin rajoillaan, jos [Georgia ja Ukraina] liittyisivät järjestöön” (kenraali Juri Balujevski, lainattu *Deutsche Welle* 2008).

1990-luku pohjusti tulevaa luomalla sen kontekstin, jossa Putin nousi valtaan Venäjällä. Vielä tässä vaiheessa vastakkainasettelu Venäjän ja lännen välillä oltaisiin voitu välttää. Varsinkin toisen Tšetšnian sodan ja Yhdysvaltain ”terrorismin vastaisen sodan” yhtäaikaisuus loi tilanteen, jossa Putinin hallinnon alkuaikojen pragmatismi näki tilaisuuden Venäjän etujen ja aseman edistämiseen yhteistyön kautta. On tosin epäselvää, olisiko yhteinen vihollinen ja kauppa- ja rahoitussuhteet (joissa erilaisia painotuksia) riittäneet laaja-alaisen yhteistyön pohjaksi pidemmällä aikavälillä, ottaen huomioon muun muassa vieraantumisen ”ainoasta kestävästä kansallisen menestyksen mallista”, asemoitumisen EU:n ja Naton ulkopuolelle, 1990-luvulla nousseen periaatteen moninapaisen maailman edistämisestä ja Kosovon sodan. Riippumatta vastauksesta tähän kysymykseen, Irakin sota oli selvä käännekohta, josta vastuun kantavat ensisijaisesti Yhdysvallat ja Britannia. Tässä toisin toimiminen olisi ollut

selkeästi mahdollista. Lisäksi mitä kansalaisyhteiskunnan ja demokratian tukemiseen ja vä-rivallankumouksiin tulee, ongelmana näissä on ollut se, että niissä on aina ajettu amerikka-laisten (ja uusliberalistien) ”ainoa oikeaa mallia”, joka on vielä usein eksplisiittisesti kytketty EU:n ja Naton laajenemiseen – ja Yhdysvaltain johtoaseman hyväksymiseen. Pluralistisempi demokratisaatio-tuki olisi toiminut paljon paremmin (ks. Patomäki & Pursiainen 1998; 1999; Patomäki 2000). 2000-luvun viimeinen virhe oli julistaa Naton laajentuvan Georgiaan ja Ukrainaan. Tämä tapahtui samaan aikaan globaalien rahoitusmarkkinakriisin syvenemisen kanssa. Kriisi muodosti uuden solmukohdan: alkoi regressiivisen kehityksen seuraava vaihe, johon on kuulunut nationalistis-autoritäärisen populismin nousu. Myös Venäjän poliittinen järjestelmä alkoi muuttua vaiheittain yhä autoritäärisemmäksi.

TF: Olen pitkälti samaa mieltä mutta hieman eri painoituksin. Itse näen 2000-luvun suurimman solmukohdan Putinin ensimmäisen ja toisen presidenttikauden taitteessa, jolloin Venäjän ulkopoliittikka kääntyi yhteistyöstä lännen kanssa kohti euraasialaisuutta ja kump-panuuden tiivistämistä muiden niin sanottujen nousevien suurvaltojen (BRICS) kanssa. Maamerkkeinä voidaan pitää yhtäältä eurooppalaisia arvoja korostanutta Berliinin puhetta vuonna 2001 ja lännen hegemoniaa ja toimintaa haastavaa Münchenin puhetta vuonna 2007 toisaalla.

Tähän kehitykseen oli useita syitä, ja on ehkä mahdotonta antaa yhdelle niistä ratkaisevaa merkitystä. Jos jollekin sellainen halutaan antaa, niin Ukrainan oranssi vallankumous vuonna 2004 oli oman näkemykseni mukaan selkein käännekohta. Kreml koki, että länsi haastoi Venäjän sen omalla lähialueellaan. Mikä pahinta, oranssi vallankumous oli Putinille myös henkilökohtainen kolaus. Hän oli näkyvästi mukana kampanjoimassa Viktor Janukovytsin puolesta, jonka ensin sanottiin voittaneen länsimyrönteisemmän kilpailijansa Viktor Juštšenkon presidentinvaalien toisella kierroksella, mutta kun tulokset olivat ristiriidassa ovensuukyselyjen kanssa ja ETYJinkin tarkkailijat raportoivat vilpistä, vaalituloksia vastaan alkoivat laajat kansalaisprotestit. Lopulta vaalit päätettiin uusiksi ja Juštšenko voitti ne. Tässä yhteydes-sä ei voida mennä sen tarkemmin tämän episodin yksityiskohtiin, mutta oman ehdokkaan tappion tuoma nöyryytys ja pelko värihallankumousten leviämisestä yhdistettynä tulkintaan, että kaiken takana oli lännen salakavala toiminta (vaikka se oli ytimeltään reaktiivista demo-kratian perusnormien tukemista ja ylipäätään mittakaavaltaan vähäisempää puuttumista kuin Venäjän oma toiminta), oli kaikesta päätellen Putinille shokki. Sen jälkeen yhteistyöhön län-nen, niin EU:n kuin Naton, kanssa alkoi tulla jatkuvaa kitkaa, turhautuneisuus ja suuttumus länttä kohtaan alkoi yleistyä ja samalla myös häikäilemättömyys ulkopoliitikassa lisääntyä. Samalla Venäjän mahdollisuudet toteuttaa tällaista politiikkaa taloudellisen kasvun siivittä-mänä olivat kasvaneet.

Toki oranssi vallankumous ei ollut ainoa syy, miksi Putinin ensimmäisellä presidentinkau-dellaan aloittama lähestyminen länttä kohtaan pysähtyi ja muuttui epäluuloksi ja katkeroitumiseksi. Kansainvälisen oikeuden vastaisesti verukkeisiin vetoamalla ja Venäjän vastustuksesta huolimatta aloitettu Irakin sota vuonna 2003 oli varmasti kokemus, joka jätti jälkensä. Toi-saalta, kuten toteat, Venäjä oli siinä samassa veneessä hyvässä seurassa muun muassa Ranskan ja Saksan kanssa. Yhdysvaltojen hybris vaikutti enemmän ja syvällisemmin Venäjään kuin

muihin maihin ainakin kahdesta syystä: yhtäältä Venäjän näkemys suhteista Yhdysvaltoihin nojasi edelleen jonkinlaiseen mielikuvaan pariteetista ja toisaalta valtaapitävien valta Venäjällä jatkui, joten kokemus syöpyi henkilökohtaisemmaksi. Venäjän omaksuma ”whataboutismi” eli omien vääryyksien oikeuttaminen lännen toimilla sai kertaheittolla runsaasti käyttövoimaa Irakin sodasta, vaikka tässäkin tapauksessa länsi oli jakautunut eikä yhtenäinen. Tällaisesta katkeroitumisesta, kaksoisstandardeihin viittaamisesta, ”what about” -asenteen omaksumisesta ja ylipäättään kykenemättömyydestä nähdä omaa toimintaa ulkopuolisen näkökulmasta ja tunnistaa saati tunnustaa omia virheitä oli toki ollut merkkejä jo pitkään. Jo aiemmin tämä ilmeni muun muassa siinä, miten Venäjä arvioi lännen suhtautumista, käytännössä kuitenkin aika laimeaa arvostelua, koskien Venäjän käyttämää tarpeetonta väkivaltaa sen käymässä toisessa Tšetšénian sodassa tai vastatessaan tšetšeenien tekemiin terrori-iskuihin teatteriin Moskovassa vuonna 2002 ja kouluun Beslanissa vuonna 2004.

Ehkä keskeisin yksittäisistä toimista, joita länsi ja ennen kaikkea Yhdysvallat ja Nato olisi voinut helposti voinut välttää 2000-luvulla, oli mielestäni sinunkin esiin nostamasi Naton Bukarestin huippukokouksen vuoden 2008 julkilausuman loppukaneetti, jonka mukaan Georgian ja Ukrainasta vielä jonakin päivänä tulee Naton jäseniä. Tämä lähetti tarpeettomasti täysin ristiriitaisen viestin, sillä kokouksen olennaisempi päätös oli se, että näitä maita ei Saksan ja Ranskan vastustuksen vuoksi otettu Naton jäsenyyttä valmentavaan ohjelmaan, joten jäsenyys ei konkreettisesti edennyt. Venäjälle Yhdysvaltojen ajama demonstratiivinen julistus oli kuitenkin merkittävämpi signaali. Kausaalinen yhteys Georgian sotaan vuonna 2008 ei ole aukoton, mutta se on helppo nähdä enemmän kuin vain mahdollisena tekijänä sodan taustalla.

Kun Kremlin tulkinallinen perspektiivi oli vaihtunut, sen mielestä Venäjän kaltoin kohtelu jatkui, vaikka länsi olisi kuinka pyrkinyt ottamaan Venäjää huomioon ja rakentamaan normaaleja suhteita. Venäjän toimet Georgian sodassa katsottiin pitkälti läpi sormien, mutta Yhdysvaltojen *reset*-politiikka ja EU:n modernisaatiokumppanuus Venäjän kanssa eivät riittäneet kääntämään kurssia. Yhteistyötä toki tehtiin ja uusiakin avauksia saatiin aikaan mutta ei mitään läpimurtoa. Pikemminkin Dmitri Medvedevin presidenttikausi tuotti Venäjälle Kremlin näkökulmasta uusia pettymyksiä. Esitystä uudesta turvallisuussopimuksesta ei lännessä hyväksytty – sitä toki käsiteltiin, jotta osoitettaisiin Venäjälle arvostusta – mutta lopulta se ei johtanut mihinkään. Muammar Gaddafin johtamaa Libyaa vastaan vuonna 2011 kohdistettu Nato-vetoisen koalition voimankäyttö, jolle Venäjä pidättäytymisellään mahdollisti YK:n turvallisuusneuvoston hyväksynnän, ylitti sille annetun mandaatin rajat päätymällä siviilien suojelusta Gaddafin tappamiseen ja antoi jälleen yhden syyn lisää epäillä länttä.

2000-luvun kehitystä tarkasteltaessa on lisäksi otettava huomioon Venäjän sisäiset tekijät. Vaikka Putin oli valtaan noustuaan vähintään retorisesti demokratian, ihmisoikeuksien ja laillisuuden kannattaja, hänen projektinsa ytimessä oli vahvan valtion rakentaminen. Vähitellen 2000-luvun niin sanotut silovikit eli voimaministeriöiden edustajat saivat entistä enemmän valtaa – muun muassa Arto Luukkanen (2009) alkoi jo 2000-luvun alussa puhua turvallisuuspalvelujen johtamasta sekurokратиasta Venäjällä. Vallan keskittymisen yhtenä merkkipaaluuna voidaan pitää Putinia haastaneen vaikutusvaltaisen oligarkin, Venäjän rik-

kaimpana miehenä pidetyn Mihail Hodorkovskin oikeudenkäyntiä ja pitkää vankilatuomiota vuonna 2003. Samaan aikaan keskeiset tiedotusvälineet otettiin tiukempaan kontrolliin ja vaalimanipulointi lisääntyi. Freedom House muutti Venäjän luokitusta vuonna 2005 osittain vapaasta ei-vapaaksi maaksi. Silovikien nousu näkyi myös muun muassa salamurhina ulkomailla: maanpaossa ollut tšetšeenijohtaja Zelimkhan Yandarbiyev murhattiin Dohassa vuonna 2004 ja loikannut agentti Alexander Litvinenko Lontoossa vuonna 2006. Jos kysytään, selittävätkö ulkosuhteet sisäistä kehitystä vai sisäinen kehitys ulkosuhteita vai ovatko ne kulkeneet enemmän omia erillisiä ratojaan, ei varmasti voida antaa yksiselitteistä vastausta. Tarina sisäpoliittisten tekijöiden ensisijaisuudesta on kuitenkin vahva (ks. McFaul 2018; Belton 2021).

HP: Jaamme siis ainakin yhden selkeän kontrafaktuaalin eli että Naton vuoden 2008 kouksen julkilausuma oli tarpeeton provokaatio. Tulkintasi Irakin vuonna 2003 alkaneen sodan merkityksestä on saman suuntainen kuin minun, mutta et ole kovin eksplisiittinen sen suhteen, olisiko Yhdysvaltain ja Britannian pitänyt toimia toisin (minusta ehdottomasti olisi). Me molemmat näemme värivallankumoukset vuosina 2003–2004 yhtenä käännekohtana Venäjän ja lännen suhteiden kehityksessä, mutta tulkitsemme niitä jonkin verran eri tavoin. Vaikka edellä aivan oikein kielsit ylihistoriallisen essentialismin koskien Venäjän ”luonnetta” tai muuta sellaista, näen silti värivallankumouksien tulkintojesi taustalla kontrastijoukon, johon kuuluu annetulta luonteeltaan erilaisia toimijoita {esim. demokratiaa ajava A, neutraali B, etupiiriään varjeleva aggressiivinen C}, ja vielä siten, että Yhdysvallat ja EU edustavat A-kategoriaa ja Venäjä C-kategoriaa (vrt. viite 3). Sama pätee myös hieman kyyniseen tulkintaasi ”whataboutismista”, sillä voisi yhtä hyvin olettaa, että Yhdysvaltain, Britannian ja muiden toiminta on loukannut (i) kansainvälistä lakia ja moraalituntoja ja (ii) Venäjän pyrkimystä tulla tunnustetuksi tasaveroisena toimijana. ”Whataboutismi” on virhepäätelmä, sillä kaksi väärää ei tee yhtään oikeaa. Lännen vääräyksien poisselittely ei auta myöskään, sillä kaksoisstandardit ovat paitsi moraalinen ongelma niin ne myös rapauttavat sääntöjä tarjoamalla todellisen ja uskottavan pohjan ”whataboutismille”. Kuten todettua, näen Venäjän ja muiden toimijoiden muotoutumisen prosessina, jossa sisäiset ja ulkoiset kehityskulut ovat kietoutuneet yhteen siten, että niitä ei voi aina edes kunnolla erottaa. Esimerkiksi turvallistaminen tarkoittaa muiden asioiden lisäksi myös de-demokratisaatiota maan sisällä.

Yksi kontrafaktuaali koskee myös Putinin hallinnon asemoitumista suhteessa oligarkkeihin. Esimerkiksi tuossa mainitsemassasi Hodorkovskin tapauksessa länsi puolusti keskeistä oligarkkia ja yhtä maailman rikkaimmista miehistä ja samalla asettui Venäjän sisäpoliittisissa kiistoissa Putinia ja hänen hallintoaan vastaan. Minusta tämä oli virhe muiden joukossa. Jos Putin olisi vienyt projektin oligarkkien laittamisesta aisoihin pidemmälle laillisuus- ja demokratiaperiaatteiden mukaisella tavalla (toki ymmärtäen, että Hodorkovskin syytökset Putinin hallintoa kohtaan koskivat myös korruptiota jne.), niin Venäjä olisi voinut kehittyä toiseen suuntaan vielä 2000-luvun toisella puoliskollakin. En näe mitään oikeutusta sille, että ”oligarkit” ja muut superrikkaat saavat hallita kohtuutonta osaa Venäjän tai maailman yhteisestä omaisuudesta ja siten myös vaikuttaa suuresti historialliseen kehitykseen. Miljardöorien asema on uusliberaalin maailman patologia.

2010-luku

TF: Vaikka edellä jo sivusimme 2010-luvun alkua, varsinainen 2010-luvun käännekohta on Ukrainan kriisi vuonna 2013 ja sitä seurannut Krimin valtaus ja Itä-Ukrainan sota vuonna 2014. Olivatko nämä välttämättömiä Venäjän aloittamalle Ukrainan sodalle vuonna 2022? Entä olisiko kriisi, valtaus ja sota voitu välttää jollakin kestäväällä tavalla, jos aiempi kehitys otetaan annettuna? Molempiin vastaus on mielestäni ”ehkä”, mutta etenkin jälkimmäinen on sen verran varauksellinen ”ehkä”, että se on jo melkein ”ei”.

Lähdetään kuitenkin liikkeelle sisäpoliittisesta kehityksestä. Putinin uudelleenvalinta presidentiksi vuonna 2012 sinetöi turvallisuuspalvelujen edustajien ympärille rakentuneen klikin valta-aseman. Putinismista tuli yhä autoritaarisempaa, ja on sanottu, että Putin jäi itse luomansa järjestelmän vangiksi. Hän ei voinut enää luopua vallasta. Vuosina 2011–2013 Venäjällä järjestettiin useita laajoja hallinnonvastaisia mielenosoituksia vapaiden vaalien, demokratian ja kansalaisvapauksien puolesta, jotka eivät kuitenkaan johtaneet toivottuihin muutoksiin vaan ne tukahdutettiin poliisivoimin ja ehkäistiin lainsäädäntöä tiukentamalla.

Sinänsä Maidanin protestiliike Ukrainassa, joka sai alkusykäyksensä presidentti Viktor Janukovytsin kieltäytyttyä solmimasta assosiaatiosopimusta EU:n kanssa mutta laajeni koskemaan presidentin hallinnon korruptoituneisuutta ja väärinkäytöksiä ja johti sittemmin Janukovytsin pakenemiseen maasta ja virasta erottamiseen, tuli yllätyksenä Kremlille. Venäjän toiminta oli reaktiivista, mutta operaationa Krimin valtaus ja todennäköisesti myös Itä-Ukrainan separatistiliikkeen tukeminen oli pitkälle suunniteltu. Venäjällä oli jo tapahtunut diskursiivinen muutos, jonka puitteissa niin etupiirijattelu, Ukrainan länsilähestymisen vastustaminen, muiden kuin Venäjä-mielisten johtajien leimaaminen fasisteiksi ja Krimin valtaus olivat tulleet normaaleiksi (ks. esim. Hopf 2016). Länsi, ennen kaikkea EU, ajautui tähän konfliktiin valmistautumattomana ja varomattomuuttaan. Tukemalla Maidanin protestiliikettä niin Yhdysvallat kuin EU:kin astuivat Kremlin näkökulmasta jälleen kerran Venäjän varpaille. Kontrafaktuaalina voidaan ajatella, että mikäli tarjotun muotoista assosiaatiosopimusta ei olisi lähdetty esittämään Ukrainalle, kriisin kärjistyminen olisi vähintään lykkäännyt, mutta jos protestiliikettä Ukrainassa ei olisi noussut, EU olisi hyväksynyt hankkeen kariutumisen. Venäjä toimi reaktiivisesti mutta myös opportunistisesti, eikä silläkään ollut realistista käsitystä siitä, mitä Krimin valtaukselta seuraisi tai varsinkaan siitä, miten Ukrainan kysymys ratkaistaisiin kestäväällä tavalla Ukrainan suvereniteettia kunnioittaen ja yhteistyössä lännen kanssa. Tämän vuoden 2014 Ukrainan kriisin yksityiskohdista voidaan käydä loputtoman pitkää keskustelua ja miettiä, olisiko jossakin vaiheessa voitu toimia järkevämmin, mutta Venäjän räikeistä perustavaa laatua olevien kansainvälisen oikeuden loukkauksista ja turvallisuusjärjestyksen peruspilareita murentaneista toimista ei päästä yli eikä ympäri. Lännen synty oli enemmän ”omissio” (tekemättä jättäminen), Venäjän synty taas ”komissio” (tuottamuksellinen tekeminen).

Kuvitellaanpa, mitä olisi tapahtunut, jos länsi ei olisi ollenkaan tukenut Maidanin protestejä vuonna 2014. Tämäkin jo olettaa vähintään jossain määrin kyseenalaisesti sen, että ilman lännen tukea protestit eivät olisi johtaneet Janukovytsin syrjäyttämiseen, mutta oletetaan kontrafaktuaalisesti näin. Ukraina olisi lipunut Venäjän vaikutuspiiriin samalla tavoin

kuin Valko-Venäjä nyt. Ajatus ”suomettuneesta” puolueettomasta Ukrainasta, joka olisi ku-
koistanut EU:n ja Venäjän välissä, olisi ollut ”realistinen harhaluulo”, joka tuskin olisi toteu-
tunut (vrt. Mearsheimer 2015; 2018).¹² Säilyäkseen sisäisesti jollakin tapaa demokraattisena
oikeusvaltiona ja taloudellisesti menestyvänä alueena hajanainen ja korruptoitunut maa olisi
tarvinnut Kekkosen kaltaisen yhdistävän vahvan johtajan, joka ei kuitenkaan olisi sortunut
lukashenkalaaiseen sortoon ja yksinvaltaan. En pidä tämän kaltaisen historian toistumisen
mahdollisuutta Ukrainan tapauksessa kovin todennäköisenä, sillä Suomen menestys oli ”suo-
mettuneisuudesta” huolimatta ankkuroitu sellaisiin taustatekijöihin, joita Ukrainassa ei ollut
ainakaan vielä ennen vuotta 2014 (Forsberg & Pesu 2015). On huomattava, että Ukrainan
kriisi ei syntynyt maan halusta hakeutua Naton jäseneksi vaan solmia yhteistyösopimus EU:n
kanssa (yksikään valtio, joka on ensin liittynyt EU:hun ei ole muuten [ainakaan vielä] liittyy-
nyt Naton jäseneksi). Ukrainan lipuminen Venäjän vaikutuspiiriin olisi siis todennäköisesti
johtanut vahvaan repressioon ja vähintään sisäisen väkivallan kasvuun. Tämän lisäksi ei ole
mitään takuita siitä, että se olisi hillinnyt Venäjän uusimperialistisia ambitiesiä ja mahdollisia
aggressioita jatkossa olkoonkin, että Valko-Venäjä ja Ukraina olivat Kremlin identiteettipoh-
jaisessa geopolitiikassa erityisasemassa. Kun tiivis slaavilainen kolmiyhteys olisi saavutettu,
Kremlin katseet olisivat todennäköisesti kääntyneet Moldovan ja Kazakstanin suuntaan, jois-
sa myös on venäjänkielistä väestöä (ks. esim. Coalson 2014).

Vuoden 2014 jälkeen tilanne niin Venäjän ja Ukrainan keskinäisissä suhteissa kuin myös
Venäjän suhteissa länteen lukittui entisestään. Venäjälle asetetut sanktiot ja sen asettamat
vastasanktiot eivät estäneet taloudellista kanssakäymistä ja diplomaattista yhteydenpitoa,
mutta kumppanuudesta ja yhteistyöstä ei voitu enää puhua. Ajatukset erilaisista uusista tur-
vallisuuksopimuksista, joiden avulla olisi saatu uusi kestävämpi turvallisuusjärjestys, olivat jo
syntyessään kuolleita, koska sen enempää tunnetta sellaisen välttämättömyydestä kuin riit-
tävää luottamusta ei ollut olemassa (tästä hieman laajemmin, ks. Forsberg 2015). Jo tuolloin
oli ilmeistä, että sotilaallisen kärjistymisen riski laajamittaiseksi sodaksi Venäjän ja Ukrainan
välillä tai jopa Venäjän ja lännen välille ei ollut enää poissuljettavissa (ks. esim. Forsberg &
Haukkala 2016, 247). Todennäköisenä sitä ei kuitenkaan pidetty, koska Putinin ajateltiin
tunnistavan riskit ja välttelevän isoa riskien ottamista: toisin sanoen toimien kyllä häikäile-
mättömästi mutta pienin askelin eikä pelaten upporikasta tai rutiköyhää. Koska länsi ei ha-
lunnut ajaa Venäjää nurkkaan, pakotteet jäivät enemmän symbolisiksi tavalla, joka mahdollis-
ti Putinin regiimin jatkumisen ja jopa vahvistumisen ja synnytti tietynlaisen uuden normaalin
lännen ja Venäjän välisissä suhteissa (olkoonkin että Trumpin kausi oli täynnä kysymysmerk-

12 John Mearsheimerin (2015) käsitykset Ukrainan kriisistä, sen syistä, seurauksista ja ratkaisuista, ovat saaneet
paljon huomiota, sillä hän on pitänyt kriisiä lännen synnä. Käsitykset ovat kuitenkin sisällöllisesti sekavia ja
teoreettisesti ristiriitaisia. Mearsheimerin (2001) offensiivinen realistinen teoria lähtee siitä, että suurvallat
pyrkivät laajentamaan valtapiiriään ja heikentämään vastustajaansa. Jos suurvallat kerran toimivat näin, niin
miksi lännen olisi pitänyt vain luovuttaa Ukraina Venäjän etupiiriin? Sitä paitsi Venäjän halu laajentua Ukrai-
naan ei Mearsheimerin teorian mukaan pitäisi riippua lännen toimista, koska suurvallat pyrkivät laajentumaan
joka tapauksessa: toisiin ei voi kuitenkaan luottaa. Lisäksi Mearsheimerin (2015, 9) mukaan Putin oli ensinnä-
kin ensimmäisen luokan strategi ja toiseksi Ukrainan valtaaminen sotilaallisesti olisi vastannut ”piikkisian nie-
lemistä”. Jos näin on, Putinin ei olisi pitänyt hyökätä Ukrainaan eikä lännenkään siten uskoa siihen. Mainitsin
jo, että Mearsheimer (1993) oli teoriansa pohjalta myös kannattanut Ukrainan aseistamista ydinasein sodan
välttämiseksi.

kejä). Länsi ei antanut periksi normatiivisista lähtökohdistaan koskien Venäjän tekemiä rikkomuksia eikä sillä siksi ollut valmiutta purkaa sanktiota ilman, että Venäjä liikahtaisi ensin. Se odotti, että jossakin vaiheessa todennäköisesti syntyy uusi tilanne, jossa Venäjän uusien johtajien kanssa voidaan päästä jälleen rakentamaan suhteita paremman yhteisymmärryksen pohjalta. Tämä kuviteltu uusi normaali, mikä ei Venäjää tyydyttänyt, kuitenkin samalla syvensi Kremlin häikäilemättömyyden kierrettä. Tämä näkyi sisäpolitiikassa Aleksei Navalnyin myrkyttämisessä ja vangitsemisessä hänen palattuuan Venäjälle, pakolaiskriisin manipulointina Euroopan rajoille kuin härskin informaatiovaikuttamisen lisääntymisenä lännessä ja ylipäätään maailmalla.

Monet ovat kysyneet, olisivatko kovemmat toimet Venäjää vastaan jo aiemmin ehkäisseet Ukrainan sodan vuonna 2022. Pääsikä Kreml liian helpolla niin Georgian sodan (vuonna 2008) kuin Krimin valtauksen ja Itä-Ukrainan sodan (vuonna 2014) jälkeen ja kuvitteli pääsevänsä yhtä helpolla nyt vuonna 2022? En usko, että voimme antaa mitään varmaa vastausta, mutta yhtenä kontrafaktuaalina sitäkin voi pohtia.

HP: On selvää, että Ukrainan kriisi vuonna 2013 ja sitä seurannut Krimin valtaus ja Itä-Ukrainan sota vuonna 2014 muodostivat 2010-luvun keskeisen kulminaatiopisteen, mutta tapahtumien ja prosessin ymmärtämiseksi on otettava pari askelta taaksepäin. Globaali rahoitusmarkkinakriisi alkoi vuonna 2007 ja vaikutti olennaisesti maailmantalouden kehitykseen vuosina 2008–2009 ja muutti maailmanaikaa myös poliittisten tendenssien osalta (aiempi uusliberalisaatio loi kontekstin nationalistis-autoritäärisen populismin nousulle muun muassa niiden poliittisen talouden mekanismien kautta, jotka tuottavat eriarvoisuutta ja kriisi-alttiutta; Patomäki 2021). Globaali rahoitusmarkkinakriisi osaltaan käynnisti eurokriisin, joka alkoi vuonna 2010 ja jatkui siitä vuosia eteenpäin. Tämä kaikki vaikutti myös Ukrainaan.

Ukrainan sosioekonominen kehitys 1990-luvulla ja 2000-luvulla oli varsin samanlaista kuin Venäjällä ja suurelta osin samoista syistä. Liberalistisen mutta kaoottisen 1990-luvun jälkeen seurasi nopean talouskasvun kausi vuosina 2000–2008, mikä nosti monia köyhyydestä ja paransi sosioekonomisia olosuhteita yleisesti. Euromaidanin vallankumousta ja sen jälkimmäinnejä edeltänyt sosiaalinen konflikti kärjistyi vuosien 2008–2009 kriisin ja Ukrainan BKT:n 15 prosentin pudotuksen yhteydessä. Talousromahdus johti työttömyyden ja epävarmuuden kasvuun ja lietsoi antagonistisia asenteita. Pian Ukraina kamppaili IMF:n lainojen ja Euroopan naapuruusohjelman ehtojen kanssa. Lyhytaikaisen, osittaisen elpymisen jälkeen talouden taantuma jatkui eurokriisin rinnalla ja johtui osittain siitä. Ukraina ajautui syvään velkaantumiseen ja sen valuuttavaranto hupeni nopeasti.

Mielenosoitukset alkoivat heti sen jälkeen, kun Ukrainan hallitus keskeytti valmistelut EU:n assosiaatiosopimuksen allekirjoittamiseen 21.11.2013. Ukrainassa talouskriisin akuutti vaihe osui samaan aikaan Euromaidanin mielenosoitusten kanssa eikä yhteys ollut sattuma. EU oli tarjonnut suhteellisen pientä lainaa samanlaisin ehdoin kuin mitä troikka asetti eurokriisimaille (Kreikan esimerkki kertoo, mitä näistä ehdoista seuraa). Lainaehtojen kritiikki kietoutui yhteiskunnan jakoihin ja ruokki niitä, koskien kielellisiä, alueellisia ja poliittisia eroja, jotka puolestaan kietoutuvat erilaisiin historian tulkintoihin. Yhteiskunnallisia ja po-

liittisiä jakoja syvensivät myös Yhdysvaltain, EU:n ja Venäjän aktiiviset yritykset puuttua Ukrainan kehitykseen.

On syytä korostaa, että myöskään EU:n naapurisuusohjelma ja assosiaatiosopimus eivät ole ”viattomia” aloitteita. Yhtäältä ne perustuvat tyypilliseen yhdistelmään uusliberaalia talouspolitiikkaa ja kapeaan liberalistiseen näkemykseen ihmisoikeuksista ja demokratiasta. Toisaalta EU:n suhde Venäjään oli määritelty jo 1990-luvulla *ulkosuhteeksi*. Lisäksi EU:n omissa papereissa tuodaan esille, että ”ajatus siitä, että Eurooppa on yksinomaan ’siviilivalta’, ei tee oikeutta kehittyvälle todellisuudelle” (EU 2016, 2). EU:ta edustavat toimijat voivat mielessään yhdistää EU:n Westfalenin järjestelmän jälkeiseen ei-alueelliseen 2000-luvun globalisoituneeseen järjestelmään tai johonkin vastaavaan, mutta heidän rajanveto- ja turvallistamistoimiensa vaikutukset eivät ole heidän omassa hallinnassaan. Sanat ja teot saavat eri merkityksiä toisissa viitekehyksissä; merkityksillä ja taipumuksilla on todellisia kausaalisia vaikutuksia.

Venäjän nykyjohdon harrastama retoriikka voi olla selkeämmin 1800-lukulaista kuin lännen, mutta kuten viittaamasi Mearsheimer (2015) on todennut, Yhdysvaltain (ja yleisemmin lännen) pyrkimys edistää demokratiaa muualla maailmassa on ollut myös pyrkimys saattaa valtaan USA- ja länsimielisiä hallituksia, mikä on samalla tarkoittanut tiettyjen geopoliittisten etujen ja visioiden ajamista. Näihin on kuulunut pyrkimys irrottaa Ukraina Venäjän ”kieritoradalta” ja saattaa se lännen yhteyteen. Tilanteen voi siis hyvin tulkita etupiirikilpailuksi, vaikka mitään suurvaltojen välistä sopimusta etupiireistä ei olekaan ja vaikka kaikki osapuolet välttävät termin käyttöä.

Venäjän näkökulmasta esimerkiksi se, että Krim kuuluisi Ukrainaan ja Ukrainasta tulisi osa Natoa, voisi tarkoittaa amerikkalaista sotilastukikohtaa Krimillä (Yhdysvalloilla on maansa rajojen ulkopuolella ainakin 600 sotilastukikohtaa). Tämä uhkaisi Venäjän ”legitiimijä turvallisuusintressejä”. Minusta tällaista turvallisuusajattelua voi hyvin perustella arvostella, mutta kaksoisstandardeja ei pidä hyväksyä myöskään tässä yhteydessä. Yhdysvallat on noudattanut niin sanottua Monroen doktriinia 1800-luvulta alkaen ja vuonna 1962 se oli jopa valmis riskeeraamaan ydinsodan alueellisten legitiimien turvallisuusintressiensä vuoksi. Kuvioon liittyy muitakin ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi yleismaailmalliset periaatteet, jotka koskevat ihmisoikeuksia, oikeusvaltiota ja demokratiaa eivät ole yhteensopivia absolutistisen valtiosuvereniteetin kanssa, johon nojataan silloin kun puhutaan esimerkiksi luovuttamattomasta ”vapaudesta liittoutua kenen kanssa haluaa”.

Mitä Ukrainan puolueettomuuteen tulee, puolueettomuus – ja eritoten sotiiallinen liittoutumattomuus – on yhteensopiva monien erilaisten yhteiskuntajärjestysten kanssa eikä itessään edellytä ”vahvaa johtajaa”. Tilanteen tekee tietysti vaikeammaksi se, että kummallakin puolella on toimijoita, jotka haluavat saattaa Ukrainan oman ”vetovoimansa” piiriin. Tämä kuvio voi olla erityisen vaikea varsinkin sellaisessa korruptoituneessa ja osin jakaantuneessa maassa kuin Ukraina (joka nyt on yhdistynyt käymään sota, mutta joka on käynyt läpi erilaisia vastakkainasetteluja ja väkivaltaisia episodeja ja konflikteja viime vuosikymmeninä). Silti puolueettomuuteen tai liittoutumattomuuteen voi sitoutua institutionaalisesti, esimerkiksi kirjoittamalla puolueettomuus perustuslakiin. Minusta oletus siitä, että Venäjän ylivallassa voi välttää vain olemalla Naton ja/tai EU:n jäsen – ja Mearsheimerin näkökulmasta hyväksymällä

Yhdysvaltain ja lännen ylivalta kaikkina – on itsessään osa sellaista nollasummapeleä, joka on omiaan johtamaan konfliktien eskalaatioon. Kielellisillä ilmauksilla on performatiivisia funktioita.

Toteat, että ”ajatukset erilaisista uusista turvallisuussopimuksista, joiden avulla olisi saatu uusi kestävämpi turvallisuusjärjestys, olivat jo syntyessään kuolleita, koska riittävää luottamusta ei ollut olemassa”, mutta tähän oli kaksi syytä: (i) lännen kova tahto¹³ toteuttaa omat intressinsä ja tarkoituksensa universaalina totuutena, joita ei voi kyseenalaistaa tai muuttaa, ja (ii) Venäjän asteittain kovennut tahto vastustaa tätä maailmanjärjestystä sellaisin pluralistisin käsittein, jotka käytännössä veisivät maailmaa vielä aiempaakin enemmän 1800-luvun kilpailevien imperialismien järjestelmän suuntaan. Tämä ei ole kovin kaukana siitä, mitä kirjoitit taannoin Hiski Haukkalan kanssa: “[...] kumpikaan ei ole kyennyt muuttamaan politiikkaa, joka on alun perin ollut tuottamassa ongelmaa” (Forsberg & Haukkala 2016, 1, ks. myös 226). Luottamuksen rapautuminen on siis ollut molemminpuolinen prosessi. Putinin hallinnon todennäköisesti tilaamat salamurhat ja aktiivinen propaganda ovat osaltaan olleet murentamassa luottamusta, mutta kannattaa muistaa, että samaa on tehty myös toisella puolella.¹⁴ Konfliktin eskalaatio on prosessi, jossa toimijat syyttävät toisiaan lopputuloksesta. Krimin miehitys oli vastoin kansainvälistä oikeutta ja eskaloi konfliktia suursodan partaalle, mutta se oli silti vain askel prosessissa, joka oli jatkunut jo pitkään – ja Venäjä oikeutti sitä vedoten yksipuoliseen Kosovon itsenäisyysjulistukseen vuodelta 2008.

Kaikkien kriittisten kommenttieni jälkeenkään johtopäätökseni ei välttämättä ole radikaalisti erilainen kuin sinun. Olisiko vielä 2010-luvun alussa voitu toimia toisin? (Ajattelen nyt ensisijaisesti EU:ta ja länttä yleisemmin, mutta tässä kontekstissa Ukrainan sisällä tehdyt valinnat olivat myös relevantteja.) Vastaus on mielestäni kyllä, mutta kuitenkin aika varauksellinen ”kyllä” siinä mielessä, että molemmilla osapuolilla oli tässä vaiheessa jo syvään juurtunut ”tahto” (ks. viite 7), ja konfliktin laajenemisprosessi oli jo varsin pitkällä 2013 kun Euromaidanin mielenosoitukset alkoivat. Esimerkiksi EU:n tahtoa ei ollut mahdollista muuttaa edes sisältä käsin (vrt. Kreikka-episodi 2015). Lisäksi kuten toteat, Venäjän puolella turvallistamisen, ideologisten muutosten ja vallan dynamiikka oli viemässä Venäjää yhä autoritäärisempään suuntaan, mikä oli omiaan syventämään konfliktia ”demokratiaa ja ihmisoikeuksia” ajavan lännen kanssa. Venäjällä nuo tavoitteet tarkoittivat samaa kuin pyrkimystä suistaa Putinin vallasta, vaikka monille venäläisille Putin on merkinnyt järjestyksen, jonkinlaisen hyvinvoinnin ja Venäjän aseman palauttamista. Saman tulkinnan mukaan länsi pyrkii heikentämään Venäjää – tulkinta on yhteensopiva amerikkalaisen suurstrategian kans-

13 ”[P]äätöksentekojärjestelmän sulkeminen kaikilta lisäviesteiltä, jotka saattaisivat mahdollisesti päätöstä muuttaa, on avain tahdon muodostumiseen”, kirjoitti Deutsch (1963, 111).

14 Kylmän sodan aikana ja 1990-luvulla USA teki yhteensä reilusti yli 50 väkivaltaista interventiota ja pommitti jotain maata 25–30 eri konfliktin tai sodan yhteydessä. Lista pitää myös sisällään osallistumisen 35 yritykseen salamurhata valtionpäämies tai keskeinen poliitikko – välillä myös onnistuneesti. (Esim. Blum 2002, 125–167; ja analyttisemmin Galtung 2001, 94.) Kylmän sodan päättymisen on pikemminkin lisännyt kuin vähentänyt Yhdysvaltain taipumusta puuttua muiden maiden kehityskuluihin. Samankaltaisuuksista kertoo myös Julian Assangen kohtelu lännessä (ml. Ruotsissa), mikä ei eroa suuresti Navalnyin kohtalosta Venäjällä. Koska EU on ollut tähän saakka ensisijaisesti siviilivalta, se on pyrkinyt vaikuttamaan muiden maiden asioihin lähinnä lainojen ja ohjelmien ehdollistamisen, talouspakotteiden ja propagandan avulla. Nämä ovat toki sivistyneempiä muotoja kuin suora väki- tai pakkovalta.

sa, sillä tavoitteena on estää kilpailijoiden nousu. Vaikka sivuuttaisi Yhdysvaltain ja Naton roolin ja keskittyisi pelkästään EU:hun, toisin toimiminen olisi vaatinut suuria muutoksia EU:lta itseltään koskien sen omia perussääntöjä ja -periaatteita, koska EU toteuttaa ulkosuhteissaan sisäisiä sääntöjään ja periaatteitaan (jotka puolestaan on joiltakin osin määritelty muualla kansainvälisessä laissa, esim. WTO:ssa ja YK:ssa).

Toisin sanoen, ainakin jos noudatamme ”minimaalisen uudelleen kirjoittamisen” sääntöä, niin relevantit kontrafaktuaalit vuosien 2013–2014 käänteen osalta koskevat lähinnä eri toimijoiden yksittäisiä valintoja ja päätöksiä annetun viitekehyksen sisällä. Välittömien kiista vuosina 2013–2014 ei koskenut Nato-jäsenyyttä vaan EU-ohjelmia. Jos perustavia muutoksia olisi tapahtunut ennen Euromaidania, niiden olisi pitänyt kummuta globaalista kriisistä vuosina 2008–2009, vuosien 2010–2015 eurokriisistä tai Venäjän sisäisistä kamppailuista 2010-luvun alkupuolella. Kuten totesit, Venäjällä oppositiovoimat tukahdutettiin poliisivoimin ja ehkäistiin lainsäädäntöä tiukentamalla. EU:n sisällä on ollut muutosvoimia, mutta myöskään niillä ei ollut käytännön mahdollisuuksia muuttaa EU:ta 2000-luvulla tai 2010-luvun alussa.¹⁵ Naton pyrkimys laajentua jatkui tämän ajanjakson yli eikä Yhdysvaltain politiikassa ollut merkittäviä oppositiovoimia talous- tai ulkopoliitikassa ennen Bernie Sandersin nousua (ks. *Monthly Review* 2022 Sandersin analyysi Yhdysvaltain ulkopoliittikan kaksoisstandardeista ja Ukrainan sodasta). On luultavaa, että Venäjä piti Janukovytsia jonkinlaisena takeena siitä, että Ukrainan Nato-jäsenyys ei etene. Siten ilmeisin kontrafaktuaali tässäkin koskee Nato-jäsenyyttä. Vuosien 2013–2014 kriisin analyysi Ukrainan ”sisäisten” kontrafaktuaalien näkökulmasta veisi meitä ehkä turhan syville vesille koskien erilaisia mahdollisia tulkintoja ja selityksiä siitä, mitä siellä oikein tapahtui noina kuukausina (joskin lienee selvää, että pyrkimys homogenisoida virallista kieltä on ollut yksi osa kokonaisuutta – Ukrainassa monien käsitys kielipoliitikasta on samanlainen kuin perussuomalaisen Suomessa). Niinpä on ehkä aika siirtyä kohti seuraavaa vaihetta, joka minulle alkaa oikeastaan vuodesta 2015.

TF: Hyvä. Kommentoin tässä vaiheessa vain yhtä asiaa eli sitä, missä mielessä on relevanttia viitata Yhdysvaltojen tai muiden läntisten toimijoiden erilaisiin kansainvälisen oikeuden rikkomuksiin tai muuten vääraan politiikkaan. Missä mielessä nämä toimet auttavat meitä selittämään Venäjän päätöstä aloittaa laajamittainen sota Ukrainassa vuonna 2022? Pahimmillaan tällaiset viittaukset ovat aiemmin mainitun kaltaista ”whataboutismia”, jolla mielenkiinto siirretään vain pois Venäjän toimista. Jos tavoitteena on selittää Venäjän politiikkaa, kysymys sen normatiivisesta tuomitsemisesta tai oikeuttamisesta johtaa vähän sivupoluille. Yhtä ongelmallista on se, jos viittauksia Yhdysvaltoihin pidetään todistusaineistona siitä, mikä on ”normaalia” toimintaa kansainvälisessä politikassa ja siten rationaalista. Melkein aina

15 Yksi tällainen muutosvoima on ollut EuroMemo-ryhmä, joka on vuodesta 1997 alkaen tuottanut joka vuosi kriittisen muistion EU:n kulloisestakin taloudellisesta ja poliittisesta tilanteesta ja esittänyt vaihtoehtoja (HP toimii ryhmän varapuheenjohtajana 2021–2022). Muistioon on kerätty joka vuosi satoja talouden ja yhteiskuntatieteiden asiantuntijoiden allekirjoituksia, ja ryhmä on ollut kytköksissä eurooppalaiseen vasemmisto-sosiaalidemokratiaan sanan laajassa mielessä, pyrkien vaikuttamaan myös päätöksentekoon. Muistiot ovat oikein ennakoineet nyky-EU:n vaikutuksia (esim. eurokriisi ja nationalistisen populismin nousu). Vaikka ryhmän ajatukset eurooppalaisesta finanssipoliitikasta ja ekososiaalisesta transformaatiosta ovat joiltakin rajallisilta osin olleet toteutumassa 2020-luvun alussa, EuroMemolla ei ole ollut käytännön politiikan kannalta suurtaakaan merkitystä. Ks. <http://www.euromemo.eu/>.

vertailukohtana on vain Yhdysvallat ja silloinkaan Yhdysvaltojen ja Venäjän politiikat – tyyppillisesti normien rikkomiset – ovat harvoin rinnastettavissa. Esimerkiksi Irakin sota perustui toki tekaistuille verukkeille väitetyistä ydinaseohjelmasta, mutta Saddam Husseinin harjoittama pitkään jatkunut väkivalta ja törkeät ihmisoikeusloukkaukset niin naapurimaitaan kuin omia kansalaisiaan kohtaan on kiistatonta. Vastaavasti pyyntö hakkeri ja tietovuotaja Assangen luovuttamiseksi ja mahdollinen pitkä vankeustuomio, niin kohtuutonta kuin se ehkä olisikin, ei ole rinnastettavissa oman maan oppositiopoliitikon murhayritykseen kemiallisilla aseilla. Suurin osa maailman maista ei tällaiseen politiikkaan syyllisty, joten on kysyttävä, miksi Venäjä tekee näin, ja jos Venäjä toimii näin, myös sodan aloittaminen toista suvereenia maata vastaan käy ymmärrettävämmäksi.

Viittaukset vääryyksiin ja normien rikkomisiin, joihin Yhdysvallat tai länsi on syyllistynyt, voivat auttaa ymmärtämään Venäjän politiikkaa ja päätöksiä, jos niillä on ollut kausaalista merkitystä Venäjän ulkopoliittisessa ajattelussa. Kuten aikaisemmin totesin, esimerkiksi Irakin tai Libyan sodat saattoivat osaltaan vaikuttaa Venäjän turhautumiseen ja epäluuloon länttä kohtaan, mutta sen sijaan, että se esimerkiksi yhdessä Saksan (joka ei osallistunut sen enempää Irakin sotaan kuin Libyan operaatioonkaan tai vaikka Suomen, joka niihin ei myöskään osallistunut) kanssa olisi pyrkinyt vahvistamaan kansainvälisen oikeuden normeja, se päättikin alkaa rikkoa niitä entistäkin röyhkeämmällä ja vastuuttomalla tavalla.

HP: Jos sallit niin vastaan tähän vielä lyhyesti ennen kuin siirrymme käsittelemään itse sodan puhkeamista (sivuutan kommenttisi Assangesta tilanpuutteen vuoksi todeten vain, että CIA:ssa keskusteltiin suunnitelmasta murhata¹⁶ Assange ja Assangen vaino on kestänyt jo toistakymmentä vuotta ja muun muassa tuhonnut hänen terveytensä). Näen ”whataboutismin” kritiikkiksi ainakin osin ontologisena kysymyksenä. Korostat Venäjän kehityksen ja sen johdon toiminnan sisäsyntyisyyttä ja erillisyyttä, mikä ennakoedellyttää jonkin version individualismista (tai atomismista) sovellettuna kansainväliseen yhteiskuntaan.¹⁷ Tällaisella

16 ”Entisten tiedusteluviranomaisten mukaan Vault 7 -vuotojen jälkeen CIA suunnitteli Assangen sieppaamista Ecuadorin Lontoon-lähetystöstä, ja jotkut korkeat virkamiehet keskustelivat hänen mahdollisesta salamurhastaan. *Yahoo! News* ei löytänyt mitään merkkejä siitä, että äärimmäisimmät Assangea vastaan suunnatut toimenpiteet olisi koskaan hyväksytty. Jotkut sen lähteistä ilmoittivat, että he olivat varoittaneet edustajainhuoneen ja senaatin tiedustelukomiteat Pompeon ehdottamista suunnitelmista. Lokakuussa 2021 Assangen asianajajat esittelivät väitetyin juonen Lontoon High Court of Justice -istunnossa, kun se käsittelee Yhdysvaltain valitusta alemman tuomioistuimen päätöksestä, jonka mukaan Assangea ei voitu luovuttaa syytteen kohteeksi Yhdysvalloissa.” (Wikipedia 2022a.)

17 Metodologinen individualismi sen alkuperäisessä (Schumpeter – Weber) mielessä tarkoitti, että yhteiskuntatieteellisissä selityksissä pitää aina viitata yksilötoimijoihin ja heidän intentionaaliseen toimintaansa. Myöhemmin 1900-luvulla individualismi on usein yhdistetty rationaalisten valintojen teoriaan, jonka taustaoletukset tulevat hyvin lähelle 1600-luvun hobbeseilaista atomismia, jonka mukaan yksilö- ja kollektiiviset toimijat (esim. yritys tai valtio) muodostuvat sisäsyntyisesti kuin sienet sateen jälkeen. Toimijoiden perusluonne (psykologia, hyötyfunktiot tms.) voidaan päätellä abstraktisti, ilman mitään viittauksia sosiaaliseen vuorovaikutukseen, prosesseihin tai mekanismeihin. ”Jotkut sienet vain ovat myrkyllisiä.” Kansainvälisten suhteiden teoriassa individualismin voi paikallistaa esim. uusrealismin (Waltz) ja vastakohtaan sille sosiaaliseen konstruktivismin (Wendt). Näiden välisen eron voi nähdä myös esim. maakohtaisen aluetutkimuksen (individualismi) ja (keskinäis)riippuvuutta ja yhteenkietoutuneisuutta korostavien rauhantutkimuksen ja globaalin poliittisen talouden suuntausten välillä (holismi).

individualismilla on kauaskantoisia seurauksia myös etiikan näkökulmasta.¹⁸ Sen voi lukea myös väitteenä: ”sama se mitä USA tai EU tekevät tai mitä maailmantaloudessa tapahtuu, Venäjä on Venäjä ja vastuussa teoistaan”. Vastuun vaatiminen ei sinänsä ole kokonaan väärin. Voimme arvioida toimijoiden vastuuta eri tilanteissa, joskin vastuusta puhuminen edellyttää vastauksia yksilövastuun ja kollektiivisen vastuun suhteista, soveltuvista moraalisisista ja laillisista säännöistä ja niin edelleen (joista alla hieman enemmän, joskin lähinnä epäsuorasti). Riippumatta vastuun arvioimisen mahdollisuudesta, maailma ei ole atomistinen eikä individualistinen. Sanoilla ja teoilla on performatiivisia ja kausaalisia vaikutuksia, jotka ovat osa niitä geohistoriallisia prosesseja, joissa toimijat, rakenteet ja mekanismit muodostuvat. Maailmantalous on keskinäisriippuva kokonaisuus, jonka prosesseihin kaikki maat ovat kietoutuneet – jopa Neuvostoliitto oli monessa mielessä osa maailmantaloutta.

Se, että Yhdysvallat asemoi itsensä kansainvälisen lain yläpuolelle, rikkoo laillisuusperiaatetta vastaan. Koska Yhdysvallat on ollut hegemonisessa asemassa, sen sanojen ja tekojen konstitutiiviset ja kausaaliset vaikutukset ovat paljon merkittävämpiä kuin monien muiden valtiotoimijoiden. Laillisuuden legitimiisyys hapertuu, jos on selvää, että jotkut ovat laillisuusperiaatteen ylä- tai ulkopuolella. Yleistämisen periaatteen mukaisesti epäjohtonmukainen soveltaminen ei voi olla kestävällä pohjalla (esimerkiksi kansainvälisen rikostuomioistuimen asema on nopeasti heikentynyt ja vetovoima vähentynyt, koska tuomiot koskevat vain lähinnä Saharan eteläpuolen konfliktien hävinneitä osapuolia ja heidän johtajiaan; ks. Piccolo-Koskimies 2021). Kun ei ole yleisesti legitimiä laillisuusperiaatetta, niin yksittäisten toimijoiden vetäminen tilille laittomuuksista tarkoittaa yksipuolisen vallankäytön hyväksymistä ja oikeuttamista. Yksipuolisuuden *yksipuolinen* kiistäminen on puolestaan askel kohti sellaista ”anarkiaa”, jossa lain tulkinta jää erillisille toimijoille eli tässä suvereenille valtioille (mikä on ollut perinteisen kansainvälisen lain keskeinen ongelma ylipäätään; vrt. Koskenniemi 2005).

Legitiimisyyttä voidaan arvioida myös normatiivisesti. Ajatus siitä, että on olemassa joku toimija, joka on laillisuuden yläpuolella mutta vaatii kaikkien muiden noudattavan lakia pakotoimien uhalla, on perimmiltään argumentti ”universaalin monarkian” (käyttääkseni Euroopan keskiaikaista termiä, joka periytyi mm. Immanuel Kantin teksteihin) tai universaalin diktatuurin (analogiana Carl Schmittin diktatuurin oikeutukselle) puolesta. Kuningas – tai modernin maailman olosuhteissa ”johtaja” – on lain yläpuolella, mutta vaatii alamaisiaan noudattamaan käskyjä ja lakia. Ranskan vallankumouksen kamppailuissa oli paljolti kyse juuri itsevaltiaan poikkeuksellisuuden kyseenalaistamisesta. G.W.F Hegelin kuuluisa ”herran ja rengin dialektiikka” teki Ranskan vallankumouksesta ja ylipäätään kamppailuista subjektien tasaveroisuuden tunnustamisesta koko maailmanhistorian perusperiaatteen (olen analysoinut Hegelin ajattelua kosmopoliittisesta näkökulmasta, ks. Patomäki 1995). Itsevaltaisuuden kyseenalaistaminen myös kansainvälisessä järjestelmässä on vääjäämätöntä – juuri tästä klas-

18 Niinkin erilaiset ajattelijat kuin Jean Piaget, J.M. Keynes, Hans Morgenthau, Johan Galtung ja Jacques Derrida – monien muiden ohella – ovat paikallistaneet moraalien perustan joko kykyyn nähdä asiat myös toisen näkökulmasta tai ymmärrykseen, jonka mukaan toisen toiminta on ainakin jossain määrin itsen aiheuttamaa tai tuottamaa, että se mitä itse tekee, vaikuttaa siihen, miten ”hyvät” ja ”pahat” mahdollisuudet toisessa toteutuvat (lisäksi monia hyvyiden kriteerejä).

sisessä voimatasapainoperiaatteessa oli paljolti kyse. Alexander Wendt (2003) on käyttänyt hegeliläistä vastavuoroisen tunnustamisen logiikkaa argumentissaan demokraattisen ”maailmanvaltion väistämättömyydestä”. Oma näkemykseni on jo pitkään ollut, että prosessi voi kuitenkin edetä myös toiseen suuntaan: kerran jo saavutettu laillisuus voi helposti murentua (vrt. Wendt 1999, esim. 270). Kun mureneminen syvenee ja kansainvälinen järjestelmä ajautuu asteittain yhä hobbesilaisempaan anarkiaan myös poliittisen talouden mekanismien kautta (kenttien vuorovaikutuksesta Patomäki 2022, luvut 6–8), niin tuloksena on juuri sellainen maailma kuin mikä on nyt silmiemme edessä – ja suursodan mahdollisuus on taas akuutti.

2021–2022

HP: Voi olla, että emme pääse täyteen yhteisymmärrykseen kaksoisstandardien ongelmista, mutta siirtykäämme joka tapauksessa nyt itse sodan syntyyn. Kuten tiedämme, Krimin ja Donbassin jälkeen päädyttiin neuvotteluihin ja solmittiin Minskin sopimus, josta räätälöitiin uusi versio vuonna 2015. Sopimuksen toimeenpano lykkääntyi. Joulukuussa 2016 kirjoitin blogissa, että:

Ukrainan sodan laajenemisen todennäköisyys on merkittävästi nolaa suurempi. Sen laajeneminen on mahdollista myös vastoin Venäjän johdon tai kenenkään osapuolen tahtoa. Riski on niin suuri ja seuraukset niin arvaamattomat, ettei konfliktia kannata jättää hautumaan, sen tarkoituksellisesta laajentamisesta puhumattakaan. Vaikka pelko täysimittaiseen suursotaan ajautumisesta voi osaltaan tehdä eri osapuolia varovaisiksi, ajan kuluessa kokonaistodennäköisyys lisääntyy. [...] Ukrainan konflikti on aito uhka Euroopan turvallisuudelle ja maailmanrauhalle.

Matalan intensiteetin konflikti itä-Ukrainassa kuitenkin jatkui vuosikausia eikä Minskin sopimusta pantu toimeen.

Miksi tilanne alkoi uudelleen kärjistyä vuonna 2021? Tähän on esitetty monia mahdollisia selityksiä, osa niistä varsin spekulatiivisia. Venäjän asema maailmantaloudessa on heikkenevässä, kun siirrytään pois fossiilisista polttoaineista, ja Venäjän täytyy toimia nyt, jos se aikoo pysyä suurvaltana. Öljy- ja kaasutulot Venäjän valtiolle ovat kuitenkin olleet keskimäärin nousussa ja vuonna 2021 ne olivat korkeammat kuin ikinä (Statista 2022). Putinin puheista tulee esille syvä turhautuminen siitä, että vuosikausien neuvottelut ja diplomaattiset yritykset eivät johtaneet mihinkään, mutta pelkkä psykologinen selitys tuskin auttaa paljonkaan tässä. Realistisempaa lienee tarkastella itäisen Ukrainan konfliktin dynamiikkaa ja Ukrainan Nato-jäsenyys Hankkeen kehitystä.

Yksi mahdollinen tulkinta on, että lännen sotilaallis-tekninen tuki Ukrainalle vahvisti maan asevoimia, mikä periaatteessa olisi voinut avata mahdollisuuden ratkaista Donbassin alueen konflikti sotilaallisesti. Volodymyr Zelenskyi pyrki löytämään neuvotteluratkaisun vuonna 2019. Ratkaisuun olisi kuulunut vaalien järjestäminen Donetsk ja Luhanskin alueille ja Venäjän tunnuksettomien joukkojen poisvetäminen. Suunnitelma törmäsi laajaan vastarintaan Ukrainassa, ja oli myös ilmeistä, että Ukrainan valtiolla ei ollut kontrollia kaikkiin aseellisiin joukkoihin, jotka taistelivat separatisteja ja venäläisiä vastaan. Kun suunnitelma kariutui ja väkivaltainen konflikti jatkui, Venäjä alkoi kerätä joukkoja lähelle Ukrainan rajaa

ja Zelenskyi alkoi kiirehtiä Ukrainan Nato-jäsenyyttä talvella ja keväällä 2021 (jäsenyyden esteenä on ollut lähinnä korruptio). Konflikti alkoi nopeasti eskaloitua ja sodan riski siten kasvaa (korjasin omia aiempia arvioitani sodan todennäköisyydestä vuoden 2021 lopussa ja alussa, mutta en läheskään tarpeeksi).

Elokuussa 2021 Zelenskyin hallinto järjesti Krim-foorumin, jonka tavoitteena oli palauttaa Krimin niemimaa (mukaan lukien Sevastopol) Ukrainan hallintaan. Foorumiin osallistui 45 maata, myös Suomi (ks. Wikipedia 2022b). Vaikuttaa ilmeiseltä, että Venäjän näkökulmasta aika alkoi käydä vähiin. Joko se joutuisi tavalla tai toisella vetäytymään Ukrainasta, mahdollisesti jopa luopumaan Krimistä, ja hyväksymään Ukrainan Nato-jäsenyyden (mukaan lukien mahdollisen Nato-tukikohdan Sevastopolissa), tai sen pitää löytää keino saada neuvottelut etenemään Minskin sopimuksen ja Ukrainan liittoutumattomuuden pohjalta. Tässä tilanteessa Venäjä Putinin johdolla päätti käynnistää kakkosvaiheen sotilaallisen valmiuden rakentamiseksi Ukrainan rajoille ja alkoi vaatia neuvotteluita Ukrainan ja Yhdysvaltain kanssa. EU ja sen jäsenmaat kiinnostivat Venäjää vähemmän.

Lännessä kuitenkin Venäjän vaatimukset tuomittiin laajalti mahdottomina hyväksyä – ja mediassa kiertäneen fraasin mukaan ”Putin itsekin tietää vaatimusten olevan mahdottomia”. Minun on kuitenkin vaikea nähdä, miksi Ukrainan sotilaallinen liittoutumattomuus olisi mahdoton vaatimus (vrt. USA:n edelleen soveltama Monroen doktriini), sillä (i) vapaus valita ei voi tapahtua muiden kustannuksella ja (ii) toiminnan arvioinnissa pitää ottaa myös toiminnan mahdolliset ja todennäköiset seuraukset huomioon. Lisäksi Minsk II -sopimus hyväksyttiin jo vuonna 2015, sitä vain ei oltu pantu toimeen. Mitään ihmekäännettä Venäjän ja läntisen maailman (USA, Nato, EU) huonontuneisiin suhteisiin ei ollut luvassa, mutta ainakin akuutti konflikti itäisessä Ukrainassa (ja Krimillä) olisi voitu saada ratkaistua ilman sotaa, jos Venäjän vaatimuksia olisi pidetty mahdollisesti legitimeinä sen sijaan, että ne hylättiin kättelyssä.

TF: Minä lähtisin omassa analyysissäni siitä, että Minskin sopimuksen toimeenpano olisi ehkä voinut estää ainakin nykyisenkaltaisen sodan. En tässä yhteydessä enää lähde uudestaan arvioimaan sitä, mitä sotilaallisen paineen alla aikoinaan solmitun sopimuksen toimeenpanosta olisi seurannut Ukrainalle. Ukrainan johtajat eivät ainakaan halunneet panna sopimusta toimeen Venäjän esittämällä tavalla, koska he eivät uskoneet seurausten olevan pidemmän päälle toivottavia. Vuoden 2014 jälkeen ukrainalaisten luottamus Venäjään ja sen pyrkimykseen oli mennyt. Sama koski myös länttä: silti etenkin Saksa ja Ranska kyllä tukivat Minskin sopimuksen toimeenpanoa, koska parempaakaan reittiä rauhan edistämiseksi ei ollut tarjolla, mutta ei Ukrainaa ylen määrin painostaen. Minskin sopimuksen ongelmana oli myös se, että Venäjä ei halunnut myöntää olevansa konfliktin yksi osapuolista (Åtland 2016; ks. myös Allan & Wolczuk 2022).

Todennäköisesti joskus joulukuussa 2019 Kreml tuli siihen johtopäätökseen, että Minskin sopimuksen toimeenpano ei etene sen haluamalla tavalla neuvotteluteitse. Se oli jo alkanut jakaa passeja Itä-Ukrainan separatistialueiden asukkaille. Sotilaallisen painostamisen vaihe keskittämällä joukkoja Ukrainan rajalle alkoi kuitenkin – ehkä väliin tulleen koronapandemian vuoksi – vasta keväällä 2021, ja kun sekään ei tuottanut tulosta, uusi vaihe alkoi saman

vuoden marraskuussa. Samalla Kreml lisäsi panoksia esittämällä, että Yhdysvaltojen ja Naton tulisi hyväksyä oikeudellisesti sitova sopimus, joka estäisi Naton laajenemisen ja Naton tulisi vetää joukot ja tukikohdat pois Itä-Euroopasta sinne, missä ne olivat vuonna 1997.

Näyttää siltä, että viimeistään joulukuussa 2021 kyse oli enemmän siitä, kuinka laajana tai missä vaiheessa sota syttyy kuin siitä, syttyykö se ollenkaan (ks. esim. Taskinen 2021). Ulkopuoliselle tarkkailijalle etenkin laajamittaisen sodan syttyminen ei ollut talvella 2021–2022 tietenkään itsestään selvää, koska ei tiedetty, bluffaako Putin. Suurin syy uskoa, että Putin bluffaisi oli se, että sodan ja varsinkaan laajamittaisen sodan aloittamista pidettiin liian suurena riskinä. Viimeistään sodan alettua nähtiin, että asiantuntijat eivät olleet väärässä näiden riskien mittaluokan suhteen vaan sen suhteen, miten Kreml näitä riskejä arvioi tai kuinka suuria riskejä se oli halukas ottamaan.

On tietysti varottava lukemasta historiaa takaperin ja vältettävä jälkiviisausharhaa eli sitä, että toteutuneita vaihtoehtoja pidetään todennäköisempänä kuin ne olivatkaan (vrt. Tetlock 1999). Nyt kysymys ei kuitenkaan ole jälkiviisaudesta, paitsi jos uskomme, että halukkuus ottaa riskejä tai jokin muu merkittävä tekijä muuttui olennaisesti sotaa edeltävän neuvotteluprosessin aikana. On toki mahdollista, että Kremlissä uskottiin lännen taipuvan neuvotteluissa ja siten sota olisi voitu välttää, mutta Kremlin esittämät vaateet ja käydyt neuvottelut näyttivät jo tuoreeltaan pikemminkin pyrkimykseltä oikeuttaa sota kuin aidosta halusta ratkaista kiista neuvotteluteitse.

Miksi näin? Venäjän esittämät vaateet olivat niin maximalistisia ja ne erosivat aiemmin omaksutuista käytännöistä ja normatiivista periaatteista niin rajusti, että niiden hyväksyminen olisi ollut nöyryyttävää. Ei lännessä voitu hyväksyä sitä, että yhden jo aiemmin keskeisiä kansainvälisiä normeja häikäilemättömästi rikkoneen valtion, Venäjän, esityksiin olisi suostuttu epäsuoran sotilaallisen paineen vuoksi, koska se olisi tarjonnut ennakkotapauksen, jonka jälkeen olisi voitu olla kaltevalla pinnalla. Niin ulkoinen maine, keskinäinen solidaarisuus, sisäpoliittinen uskottavuus kuin omanarvontunto olisivat olleet vaakalaudalla. Münchenin vuoden 1938 analogia (ks. Nyssönen & Humphreys 2016) oli Venäjän esittämien turvatakuuvaatimusten jälkeen niin ilmeinen, ettei kukaan keskeinen itseään ja omaa poliittista uraansa kunnioittava länsimainen poliitikko olisi voinut hyväksyä Venäjän ehdotuksia. Kontrafaktuaalisesti olisi siis muutettava aika paljon, jotta sopimus olisi toteutunut Venäjän esittämässä muodossa. Tämä ei siis sinällään tarkoita sitä, että Münchenin analogiaa sovellettaisiin lännessä oikein tai että sillä tulisi länsimaisessa poliittisessa itseymmärryksessä olla sellainen rooli kuin sillä edelleen on. Mutta sopimisen rajoja valtioiden välillä kriisitilanteessa se määrittäi varsin tiukasti. Voi olla, että Kremlissä ei ehkä tunneta Münchenin sopimuksen merkitystä läntisessä poliittisessa muistissa, mutta tuskin Kreml tosissaan uskoi siihen, että länsi hyväksyisi sen esittämät ehdotukset. Venäjä oli kokeillut kepillä jäätä Medvedevin presidenttikaudella esittäessään uutta turvallisuussopimusta, joten varmasti tiedossa oli, ettei länsi ollut kovin halukas tekemään saman tyyppistä, vielä pidemmälle menevää sitovaa turvallisuussopimusta oloissa, jossa suhteet olivat paljon jännitteisemmät. Venäjä ei itse esittänyt mitään sellaista, mitä lännessä olisi pidetty kompromissina, eikä se myöskään ollut millään lailla pyrkinyt parantamaan keskinäistä

luottamusta (pikemminkin päinvastoin), jotta turvallisuusjärjestyksen perusteista olisi voitu aidosti sopia. Ukrainan kanssa Venäjä ei edes halunnut neuvotella suoraan.

Länsi ei kuitenkaan halunnut tyrmätä Venäjän ehdotuksia suoralta kädeltä, vaan useat läntiset johtajat kävivät viimeiseen saakka neuvotteluja jonkinlaisen laihan, kasvot molemmin puolin säilyttävän neuvotteluratkaisun löytämiseksi. Lähinnä länsi tarjosi kuitenkin neuvotteluja luottamusta lisäävistä toimista ja aserajoituksista, jotka olisivat perustuneet vastavuoroisuuteen. Kaikista neuvottelujen yksityiskohdista ja Venäjälle mahdollisesti annetuista lupauksista emme tiedä, mutta suullisia ja ennen kaikkea ei-julkisia lupauksia siitä, että Natoa ei tulla laajentamaan Ukrainaan missään näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa – kuten Saksan liittokansleri Olaf Scholz runsas viikko ennen sodan alkamista vierailullaan venäläiselle vastapuolelleen vakuutti – saatettiin hyvinkin antaa. Tällainen kulissien takainen vastavuoroisuus olisi vastannut Kuuban kriisin ratkaisua.

Tämä ei kuitenkaan Venäjälle riittänyt. Ja miksi edes sen vaatimat kirjalliset, oikeudellisesti sitovatkaan turvatakuut olisivat riittäneet, kun kerran Putin ei luottanut länteen eikä ollut itsekään antanut mitään painoa Venäjän tekemille kansainvälisille sopimuksille kuten Budapestin muistiolle. Putinin vakuuttelut neuvottelujen jatkumisesta ja halustaan välttää sota tilanteessa, jossa sotatoimien aloittamisesta oli jo käytännössä päätetty, näyttävät jälkikäteen äärimmäisen irvokkailta.

Neuvottelut lännen kanssa olivatkin sotaa edeltäneessä kehityksessä vain yksi, joskin siinä merkittävä sivujuonne. Merkittävämpää oli se, miten Kremlin näkemys Ukrainasta muuttui – etenkin julkisuudessa esitettyjen lausuntojen ja puheenvuorojen valossa – koko ajan kohti laajamittaista sotaa valmistelevaa ja oikeuttavaa suuntaan. Heinäkuussa 2021 Putin julkaisi historiallisen esseen, jossa hän väitti venäläisten ja ukrainalaisten olevan samaa kansaa ja käytännössä kiisti Ukrainan olemassaolon oikeutuksen suvereenina valtiona. Samaa kehystykseen kuuluvat joulukuussa 2021 vailla mitään evidenssiä esitetyt väitteet kansanmurhasta Itä-Ukrainassa sekä biologisia ja kemiallisia aseita valmistavista Yhdysvaltojen laboratorioista Ukrainassa. Sellainen valtio, joka työntää julkisuuteen tämänkaltaista disinformaatiota, ei voi neuvotella hyvässä uskossa.

Jäljelle jää se kysymys, missä mielessä Kreml ehkä itse uskoi tällaiseen itse luomaansa propagandistiseen kuvaan Ukrainasta. Ehkä se uskoi, että Ukrainassa oli kansallismielisiä voimia, jotka olisivat voineet syrjiä venäläistä väestöä. Mutta uskoiko se siihen mahdollisuuteen, että se voisi jonakin päivänä tulla yllätetyksi samalla tavalla kuin Neuvostoliitto Natsi-Saksan hyökätessä vuonna 1941? Uskoiko se aidosti edes siihen, että Ukrainasta jonakin päivänä voisi tulla Naton jäsen ja että se saattaisi joutua luopumaan tukikohdastaan Krimillä? Se, että lännessä ei varsinaisesti uskottu mihinkään tällaiseen Venäjään kohdistuvaan uhkaan ja ajateltiin, että Venäjällä ei etenkään ydinasevaltiona ole mitään syytä pelätä läntistä hyökkäystä sen alueelle tai että Ukrainan Nato-jäsenyys olisi mahdollista korkeintaan vuosikymmenien päästä, ei tietenkään tarkoita, etteikö Kreml olisi voinut uskoa toisin (ks. Tsygankov 2018). Vai oliko pelkona ennemminkin se, että itsenäinen, demokraattisesti hallittu ja menestyvä Ukraina voisi murentaa Kremlin valtaapitävien aseman Venäjällä (ks. esim. Person & McFaul

2022)? Lännen aktiiviseen toimintaan värvällankumousten taustalla se ainakin uskoi. Tämä saattaisi olla ollut aidompi pelko.

Laajamittaisen sodan aloittaminen ja siihen johtanut kehitys antavat kuitenkin entistä suuremman uskottavuuden tulkinnalle, jonka mukaan Venäjän toimintaa ohjasivat pelon sijasta ennemminkin identiteettipohjaiset uusimperialistiset motiivit eli halu alistaa Neuvostoliittoon tai tsaarin Venäjään kuuluvia lähialueita oman valtansa alle. Venäjän sotamenessystä ihannoivan ja sen tekemät vääryydet kiistävän historiapolitiikan, nostalgisoivan geopolittisen ajattelun ja arvojen muuttuminen konservatiiviseen suuntaan Putinin vuonna 2012 alkaneen kolmannen presidenttikauden alusta antaisi pontta tälle tulkinnalle. Samalla kyse oli myös statuksesta, mutta ei ehkä enää niinkään Venäjän suurvalta-aseman vahvistamisesta suhteessa Yhdysvaltoihin vaan statushierarkiassa alempana pidettyjen epälojaalien maiden halveksunnasta sekä Venäjän johtoasemaa uhmaamaan nousseen kansakunnan ja sen johtajien rankaisemisesta. Pelko, ahneus, status vai kosto – olemassa olevan tiedon varassa yksiselitteistä vastausta tuskin voidaan antaa varsinkin, kun kaikki nämä klassiset motiivit saattoivat hyvin kietoutua yhteen tuottaen alati kohti sotaa kulkeneen kierteen (vrt. Lebow 2010b).

Vuoden 2014 jälkeen ei nähdäkseni enää ollut kyse siitä, mitä Ukraina teki, jotta sota olisi voitu välttää, paitsi siinä tapauksessa, että se olisi käytännössä luopunut suvereniteetistaan ja alistunut Moskovan kontrolliin. Ukrainan korruptoituneisuus ja äärioikeistolaisten ryhmittymien vaikutusvalta ja väkivaltainen toiminta olivat huolenaiheita myös lännessä. Ja toisaalta nämäkin olivat väitettyjä syitä monien muiden joukossa: Moskovan patriarkka Kirill piti sodan syynä Pride-paraateja (ks. Aittokoski 2022)! Saiko Ukraina kuinka paljon tukea puolustukseensa lännestä tai vahvistuiko sen armeija, järjestikö se Krimin asemaa käsittelevän konferenssin, ilmoittiko se halustaan liittyä Naton jäseneksi tai ei, olivat toissijaisia asioita, joilla kontrafaktuaalisessa mielessä tuskin oli merkitystä kuin lähinnä sodan ajoituksen kannalta. Sama koskee lännen toimia. Läntisten johtajien vaihtuminen uusiin, kenties pehmeämpiin, vetäytyminen Afganistanista ja sisäinen hajanaisuus oikeistopopulismin ja koronakriisin aiheuttaman paineen alla saattoivat lisätä Kremlin näkemystä siitä, mikä on oikea hetki toimia, mutta kontrastina ei silloin ole se, oliko sota vältettävissä vaan se, milloin sota alkoi.

Miksi Venäjä sitten aloitti laajamittaisen sodan huolimatta siihen liittyneistä isoista riskeistä niin sotatantereella, sisäpolitiikassa kuin ulkosuhteissakin? Riippumatta siitä, kuinka merkittäviksi sodan mahdolliset hyödyt Kremlissä arvioitiin, sen riskinottohalukkuuden kasvusta oli selviä viitteitä viimeistään vuodesta 2014 lähtien. Mahdollisia selityksiä voidaan löytää erilaisista psykologisista teorioista (Forsberg & Pursiainen 2017). Prospektiteorian mukaan riskinottohalukkuus saattoi kasvaa, jos Venäjä näki asemansa olevan heikentymässä, mutta valtaapitävien piirin kaventumisen myötä lisääntynyt ryhmäajattelu, pitkän valtakauden sokaisema itsevarmuuden kasvu tai syvälle iskostuneet tunteet, kuten turhautuneisuus ja vihaisuus, puhumattakaan katkeroituneisuudesta, saattoivat kaikki laskea kynnystä aloittaa sota riskeistä huolimatta. Poissuljettua ei ole sekään, että Putinin persoonallisuus muuttui vallan henkilöitymisen tai viimeistään koronaeristyksen aikana. Riskinottohalukkuuden kasvun lisäksi samat tekijät voivat selittää myös virhearvioita: päätöksentekijöillä ei yksinkertaisesti ollut oikeata kuvaa laajamittaisen sodan riskeistä. Tämä kaikki on kuitenkin toistaiseksi

vain teoreettiseen ja toiskätiseen tietoon perustuvaa arvailua. Toivottavasti joskus tulevaisuudessa voimme antaa tarkempia ja systemaattisempaan empiriseen evidenssiin perustuvia vastauksia näistä tekijöistä.

HP: Olemme samaa mieltä siitä, että ”Minskin sopimuksen toimeenpano olisi ehkä voinut estää ainakin nykyisenkaltaisen sodan”, joskin tämä tulkinta sivuuttaa kysymyksen Naton laajenemisesta. Voin myös hyvin ymmärtää, miksi haluat tässä tilanteessa (Venäjä hyökkäsi Ukrainaan ja pommittaa sen kaupunkeja ja myös siviilejä kuolee) käyttää eettisesti ja emotionaalisesti ladattuja käsitteitä kuvaamaan Venäjää – ”härski”, ”häikäilemätön”, ”irvokas”, ”törkeä” ja niin edelleen – mutta silti tämä taipumus viittaa samaan suuntaan kuin aiemmin mainitsemani essentialismi. Itse näen, että rauhantutkijan tehtävä on omaksua lääkärin pikemminkin kuin tuomarin rooli ja analysoida syitä ja prosesseja tuomitsemisen sijasta (vaikka tavoitteena olisikin laillisuusperiaatteen ja demokratian ylettäminen kansainvälisiin suhteisiin, ja vaikka laillisuuden vakiinnuttaminen tarkoittaa myös tuomitsemisen mahdollisuutta; ks. Patomäki 2001 rauhantutkimuksen tehtävästä kylmän sodan jälkeisessä maailmassa). Sivuatat minusta edelleen myös kaksoisstandardien ongelman ja vaadit Venäjältä sitä, mitä et vaadi niiltä länsimailta, jotka ovat osallistuneet yksipuolisiin syytöksiin ja sotilaallisiin interventioihin ja joiden toiminta on rapauttanut kansainvälisen lain legitimitettä.¹⁹

Toisaalta en ole kaikkien tulkintojesi kanssa kokonaan eri mieltä. Konfliktien dynamiikkaan kuuluu tulkintojen kärjistyminen, ja Putinin ja hänen hallintonsa viimeaikaiset taipumukset uusimperialistiseen retoriikkaan ovat täysin yhteensopivia edellä esittämäni analyysin kanssa (nuoremman Bushin hallinto ja 9-11 avasi tien uusimperialismille, ja oli vain ajan kysymys milloin sama retoriikka alkaa laajeta ja yleistyä, kussakin kontekstissa omalla tavallaan). En ole kremlologi enkä ole juurikaan käyttänyt aikaani Putinin tekstien analyysiin, mutta siinä määrin kuin niissä esiintyy nostalgiaa tsaarien tai neuvostoajan imperiumiin, niin se ei ole sen enempää perusteltua kuin nostalgia brittiläiseen tai ranskalaiseen imperiumiin (mikä kaiken perusteella oli yksi taustalla vaikuttava voima myös Brexitissä). Sellaisten imperiumien aika on ohi.

Toisaalta kirjoitat, että ”näyttää siltä, että viimeistään joulukuussa 2021 kyse oli enemmän siitä, kuinka laajana tai missä vaiheessa sota syttyy kuin siitä, syttyykö se ollenkaan”. Tämä sivuuttaa liian helpolla sen prosessin, jossa Ukraina, Yhdysvallat ja myös osa EU:sta olivat aktiivisia osapuolia ja jossa Venäjälle käytännössä sanottiin, että sen turvallisuusintressit eivät ole legitiimejä ja että sitä ei tarvitse ottaa tosissaan (pikemminkin Krimi pitää palauttaa, Venäjän perääntyä, jne.). Kirjoitat edelleen, että ”länsi ei kuitenkaan halunnut tyrmätä Venäjän ehdotuksia suoralta kädeltä, vaan useat läntiset johtajat kävivät viimeiseen saakka neuvotteluja jonkinlaisen laihan, kasvot molemmin puolin säilyttävän neuvotteluratkaisun

¹⁹ Kirjoitat: ”Samaan vailla mitään evidenssiä esitettyyn kehystykseen kuuluvat joulukuussa 2021 esitetyt väitteet kansanmurhasta Itä-Ukrainassa sekä biologisia ja kemiallisia aseita valmistavista Yhdysvaltojen laboratorioista Ukrainassa. Sellainen valtio, joka työntää julkisuuteen tämänkaltaista disinformaatiota, ei voi neuvotella hyvässä uskossa.” Tätä voisi soveltaa länsimaiden sanoihin ja tekoihin esim. Kosovon ja Irakin tapauksissa. Oma johtopäätökseni ei kuitenkaan ole, että USA:n, Britannian tai myöskään esim. Ranskan kanssa ei voi neuvotella hyvässä uskossa, vaan että disinformaatiota ja kansainvälisen lain rikkomista koskeva kritiikki soveltuu yhtä lailla kaikkiin.

löytämiseksi”. Et kuitenkaan mainitse mitään siitä, mitä tällaisen ”laihan neuvotteluratkaisun” sisältö olisi ollut. Tulkintasi, että ”vuoden 2014 jälkeen ei nähdäkseni enää ollut kyse siitä, mitä Ukraina teki, jotta sota olisi voitu välttää, paitsi siinä tapauksessa, että se olisi käytännössä luopunut suvereniteetistaan ja alistunut Moskovan kontrolliin”, ei vastaa neuvotteluiden tosiasiallista agendaa. Minusta vaikuttaa – myös puheenvuorosi perusteella – että ”laiha neuvotteluratkaisu” olisi poissulkenut Venäjän keskeiset vaatimukset: Ukrainan pidättyminen Nato-jäsenyydestä ja Minskin sopimuksen toimeenpano. Mikä logiikka on siinä, että ”emme hyväksy vaatimuksiasi {a, b, c}, koska oikeasti tavoitteet ihan jotain muuta {x, y, z}”? Vaikka {x, y, z} eivät olisi missään olosuhteissa hyväksyttävissä, niin se ei mitenkään poista mahdollisuutta hyväksyä järjettäviä vaatimuksia {a, b, c}. Tuollaisen jopa paranoiaa lähentelevän ajattelun mukaan mikään neuvottelu ei voi koskaan edistyä, sillä vastapuolen julkilausuttuja neuvottelutavoitteita ei lähtökohtaisesti pidetä todellisina.

Esität, että ”Venäjän esittämät vaateet olivat niin maksimalistisia ja ne erosivat aiemmin omaksutuista käytännöistä ja normatiivista periaatteista niin rajusti, että niiden hyväksyminen olisi ollut nöyryyttävää”. ”Maksimalistisilla vaateilla” viitannet siihen, että amerikkalaiset asejärjestelmät pitäisi saada pois Venäjän rajoilta (vrt. aiempi keskustelumme Monroen doktriinista)? Mutta tarkoittaako pointtisi ”nöyryyttävyydestä”, että myös lännen näkökulmasta kyse oli kasvojen säilyttämisestä? Jos niin, se vain vahvistaa tulkintaani, jonka mukaan kumpikaan osapuoli ei ole kyennyt muuttamaan politiikkaa, joka on ollut tuottamassa ongelmia.

Niin tai näin, seuraava väittäjä on minusta lähinnä retorinen heitto:

Saiko Ukraina kuinka paljon tukea puolustukseensa lännestä tai vahvistuiko sen armeija, järjestikö se Krimin asemaa käsittelevän konferenssin, ilmoittiko se halustaan liittyä Naton jäseneksi tai ei, olivat toissijaisia asioita, joilla kontrafaktuaalisessa mielessä tuskin oli merkitystä.

Näyttäisit olettavan, että tosiasiallisesti Venäjä oli päättänyt aloittaa sodan kehityskuluista ja neuvotteluiden lopputuloksesta riippumattomalla tavalla. En voi kategorisesti poissulkea tätä mahdollisuutta, mutta nähdäkseni heittosi ei vastaa tiedossa olevaa evidenssiä. Se, että Venäjä aloitti hyökkäyssodan Ukrainaan, ei itsessään tue kumpaakaan mahdollista tulkintaa. Tässä on myös kehäpäätelmän vaara: ensin kieltäydytään neuvottelemasta asioista, jotka toinen osapuoli ilmoittaa kynnyskysymyksiksi itselleen (”tässä menee punainen viiva” jne.), ja sitten kun toinen osapuoli panee uhkauksensa toimeen ja vastaa aggressiivisesti tilanteeseen, katsotaan sen todistavan, että hyvässä uskossa neuvottelemisen olisi ollut turhaa (mikä kieltää neuvotteluita koskevan kontrafaktuaalin tavalla, joka tulee lähelle Tetlockin vuoden 1999 varoituksia jälkiviisaus-vinoumasta ajattelussamme). Vaikuttaa myös hieman ristiriitaiselta sanoa, (i) että ”Minskin sopimuksen toimeenpano olisi ehkä voinut estää ainakin nykyisenkaltaisen sodan” ja (ii) että Venäjä olisi hyökännyt Ukrainaan joka tapauksessa neuvottelujen kulusta riippumattomalla tavalla.

Joka tapauksessa tammikuussa 2022 ajattelin osaltani, että kun Ukraina ja länsi tosiasiallisesti kieltäytyivät loppuvuodesta 2021 neuvottelemasta Venäjän vaatimuksista, Putinin hallinto oli itse ajautunut ja myös ajettu nurkkaan (vastoin klassisten poliittisten realistien ohjeita viisaasta diplomatiasta). Oma tulkintani on, että neuvottelujen kariuduttua Putinin hallinto saattoi

perääntyä vain kasvonsa menettämällä – ainoana vaihtoehtona konfliktin edelleen eskalaatio, käytännössä sodaksi. Vaikka olin akuutisti tietoinen tästä, niin aliarvioin suurhyökkäyksen todennäköisyyttä, koska pidin laajamittaisen sodan aloittamiseen liittyviä riskejä suurina ja oletin Venäjän johdon tekevän niin myös. Ehkä juuri tässä kohtaa korostamasi (sosiaali) psykologiset teoriat ovat selitysvoimaisia? Vaikka en ole mikään sotilasasioiden asiantuntija, 150 000 miehen joukko tuntui silloin ja tuntuu edelleen riittämättömältä miehittämään Ukrainan kokoinen maa ilmaylivoimasta huolimatta. Lisäksi tuollaisen sodan aloittamisella on väistämättä merkittäviä muita kustannuksia (riippumatta olisiko osannut ennakoida nykyisenkaltaisia ylimitoitettuja sanktioita). Nyt sota on jatkunut jo kolmatta viikkoa ja kaiken perusteella laajalti vallinnut riskiarvio osui oikeaan.²⁰

TF: Kommenttisi näyttävät liittyvän enemmän siihen, tulkitsenko Venäjää eri mittapuulla kuin länttä ja siihen, olivatko Venäjän esittämät ehdotukset mielekkäitä tai legitiimejä ja olisiko lännen pitänyt suostua niihin. Varmasti pidän lännen perusteita toimilleen hyväksyttävimpinä kuin Venäjän perusteita omilleen, mutta sillä ei ole merkitystä sen väitteen kanssa, että Venäjä olisi todennäköisesti joka tapauksessa aloittanut sodan Ukrainassa, jos Minskin sopimusta ei olisi saatu aikaan – Minskin sopimuksen toimeenpanosta taas ei ollut ainakaan suoraan kyse Venäjän lännelle esittämässä ehdotuksissa, joten en pidä väitettäni näiden neuvotteluiden toissijaisuudesta ristiriitaisena. Kun sanon, että länsi ei voinut Venäjän ehdotuksiin suostua, koska se olisi ollut nöyryyttävää, tarkoitan ensi sijassa sitä, miten länessä asia nähtiin, mutta uskon, että myös Venäjä olisi nähnyt asian samalla tavalla. Maksimalistisuus on hieman huono käsite, koska Venäjän omasta näkökulmasta esitetyt vaatimukset saattoivat hyvinkin olla jo kompromissi ja lähellä minimalistisia vaatimuksia, mutta viittaen lähinnä siihen, että Venäjä näytti prosessin kuluessa pikemminkin kasvattavan vaatimuslistaansa kuin supistavan sitä toivossa, että ainakin jostakin voitaisiin sopia.

Näytät myös olettavan, että en tekisi vastaavia päätelmiä lännen, esimerkiksi Yhdysvaltojen toimista, jos evidenssi oli sama kuin nyt Venäjän toimista. Tämä argumentti pätee kritiikinä, jos virhe koskisi Venäjää, mutta jos tulkintaharha koskee Yhdysvaltoja, se ei ainakaan suoraan vaikuta yllä esittämäni tulkintaani Ukrainan sotaan johtaneista tekijöistä. Koska keskustelumme ei varsinaisesti koske sitä, miten selitän Yhdysvaltojen tai muiden läntisten toimijoiden aloittamia sotia, en ryhdy puolustautumaan sen kummemmin kuin toteamalla, että ei minun ole ollut vaikea suhtautua kriittisesti päätöksiin käyttää aseellista voimaa niin Kosovon, Irakin kuin Libyan tapauksissa. Esimerkiksi Kosovon sotaa edeltäneissä Rambouillet'n neuvotteluissa läntiset johtajat saattoivat hyvin tietää Serbialle esitetyn uhkavaatimuksen olleen sellainen, ettei serbijohtaja Slobodan Milosevic voinut sitä mitenkään hyväksyä.

20 Olen ylipäätään taipuvainen ajattelemaan kuten Norman Angell (1909), että modernissa keskinäisriippuvassa maailmassa sodat ovat taloudellisesti irrationaalisia. Jopa sellaiset yritykset valloittaa alueita vain määräaikaista kuten Afganistan ja Irak tulevat valtavan kalliiksi ja silti epäonnistuvat. Myös Venäjällä on ollut pienemmässä mittakaavassa vastaavia kokemuksia. Uusimpien tietojen mukaan ryhmäajattelu, mikä on tyyppistä kaikille hierarkkisille organisaatioille (nykyään myös esim. suomalaiset yliopistot), vaikutti Venäjän päätökseen. Ukrainan tiedustelusta vastannut turvallisuuspalvelun osasto pelkäsi johtajan raivostuttamista ja toimitti hänelle sen, mitä hän itse halusi kuulla, minkä seurauksena Putin oletti hajanaisen, korruptoituneen ja heikon Ukrainan sortuvan nopeasti.

Tämä koskee myös huomautustasi kielestä. Usein pyrin kuvailevaa analyysii kirjoittaessani välttämään sanoja, jotka ovat selvästi arvottavia. Tämän keskustelun ajattelin kuitenkin genreltään olevan sellainen, johon ne sopivat. Mutta kriittisen realismin mukaan tämä ei edes koske genreä vaan pääsääntöisesti tulisi käyttää niitä kuvailevia sanoja, jotka ovat tarkimpia, vaikka ne olisivatkin arvottavia (Bhaskar 1979, 75). Eikä vastaavien sanojen kuin ”härski” tai ”häikäilemätön” käyttäminen esimerkiksi Donald Trumpin luonteesta tai toimista tunnu yhtään liioitellulta sekään.

Tulevaisuus

TF: Tätä kirjoitettaessa Ukrainan sodan lopputulosta on vaikea ennustaa. Sota voi parhaimmillaan loppua tai ainakin merkittävästi laantua mahdollisen tulitauon myötä muutaman viikon päästä tai se voi kestää pitkään, jopa vuosia. Sota voi päättyä Venäjän voittoon, mutta silloinkaan se tuskin kykenee hallitsemaan Ukrainaa tai laajempaa Ukrainasta miehitettyä osaa tehokkaasti vaan konflikti jatkuisi vähintään piilevänä. Sota voi myös päättyä Venäjän tappioon, mutta se edellyttäisi vallanvaihtoa Kremlissä, sillä on vaikea nähdä, että Putinin johtama Venäjä tunnustaisi hävinneensä sodan. Sota voi päättyä neuvoteltuun rauhaan, mutta tämä vaatisi kuitenkin jotakin muutakin vastaantuloa Venäjältä kuin vain Ukrainan nykyhallinnon legitimitietin tunnustamista: ennen kaikkea Venäjä ei voi vaatia rauhan ehtona mitään Ukrainan demilitarisointia, jos se itse on ollut hyökkääjä. Inhorealisticesti ajateltuna niin Ukraina kuin länsi saattaisi voida hyväksyä Krimin ja Itä-Ukrainan aluemenetykset ja jopa Ukrainan jäämisen Naton ulkopuolelle. Jos Venäjän sotilaallinen menestys jää heikoksi eikä se pysty ehtoja pakottamaan, rauhan sopimiseen tarvittaisiin silti jonkinlaista näkyvää vastavuoroisuutta tai luottamusta siitä, että sota ei uusiudu. Tämä on vaikeata, sillä Putinin johtama Venäjä ei näyttäisi olevan valmis kuin tilapäisiin myönnytyksiin. Siksi sota saattaakin loppua jonkinlaiseen pattitilanteeseen ilman varsinaista kattavaa rauhansopimusta. Mahdollista on myös sekin, että sota laajenee eikä ydinaseiden käyttöäkään voida sulkea pois.

Jos Venäjällä ei tapahdu selvää vallanvaihdosta, ajaudutaan todennäköisesti pitkään ja riuuttavaan uuteen kylmään sotaan lännen ja Venäjän välille. On epäselvää, kuinka pitkälle vanhan kylmän sodan käytännöt ja pelisäännöt päteisivät siinä. Uusi kylmä sota ei kuitenkaan olisi asetelmaltaan ideologioiden välistä kamppailua, vaikka Venäjä onkin pyrkinyt esiintymään perinteisten arvojen puolustajana liberaalia ja dekadenttia länttä vastaan. Länsi on Ukrainan sodan alettua yhtenäisempi kuin ennalta kuviteltiin ja katsoo edustavansa liberaalin demokratian ideaaleja ja puolustavansa sääntöperustaista maailmanjärjestystä, mutta tähän yhtenäisyyteen voi tulla säröjä, jopa vakaviakin johtuen siitä, että Yhdysvaltojen sisäpolitiikka on ollut myllerryksessä ja polarisoitunut. Kiinan tuleva rooli on maailmanjärjestyksen kannalta mielenkiintoinen: se on riippuvainen läntisistä maailmanmarkkinoista mutta ei voi hylätä Venäjääkään. Toisen maailmansodan jälkeiseen kylmään sotaan verrattuna asetelma on kuitenkin paljon asymmetrisempi: se ei silti helpota ratkaisujen löytämistä vaan pikemminkin päinvastoin, koska näkemykset vastavuoroisuudesta voivat olla vaikeammin jaettavissa. Ei ole kiva olla pessimisti, mutta ilman vallanvaihdosta Venäjällä uutta yhteistyövaraista ja sääntöperusteista maailmanjärjestystä ei saada rakennettua ainakaan meidän sukupolvemme

aikana. Siksi lännen onkin tyydyttävä patoamaan konfliktia samalla tavalla kuin toisen maailmansodan jälkeen ja luotettava siihen, että muutoksen hetki vielä joskus koittaa (vrt. Kennan 1947). Silloin on toimittava ennakkoluulottomasti ja rohkeasti mutta ei sinisilmäisesti ja välitettävä kylmän sodan päättymisen jälkeiset virheet. Optimistisesta näkökulmasta se voisi olla sellainen maailmanhistoriallinen vaihe, jolloin ydinaseistakin voitaisiin luopua.

HP: Tulevaisuuden ennustaminen on toki vaikeaa varsinkin, kun puhutaan nopeasti etenevien tapahtumien historiasta. Yritän kuitenkin perustella ennakkointien valossa, miksi kannattamasi kylmän sodan mentaliteetti (Venäjän hallituksen pitää vaihtua, muuten mikään ei muutu; patoaminen ainoa ratkaisu jne.) on ongelmallinen ja myös vaarallinen. Paras mahdollisuus on neuvoteltu sopimus ja de-eskalaatio. Monista esteistä huolimatta tämä saattaa myös olla todennäköisin mahdollisuus. Suurin osa väkivaltaisista konflikteista ja sodista päättyy jonkinlaiseen vastavuoroisesti neuvoteltuun sopimukseen. Ukrainalaisten sotilaallinen vastarinta ja lännen sanktiot voivat helpottaa tätä lyhyellä aikavälillä (ehkä noin 2–3 viikon sisällä), vaikka molemmat voivat myös johtaa konfliktin entisestään eskaloitumiseen etenkin pidemmällä aikavälillä. Paras olisi siis nopeasti aikaansaatu neuvotteluratkaisu – joitakin merkkejä tästä on näkyvissä.

Toinen mahdollisuus on Moskovan hallituksen kaatuminen, jota sinä monien muiden mukana näytät toivovan. Ehkä se olisikin hyvä vaihtoehto...? Kuitenkin ainakin joidenkin länsimaisten poliitikkojen lausunnoista voidaan päätellä, että massiivisten sanktioiden ideana on pakottaa Venäjä taloudellisen ja poliittisen romahduksen partaalle. Ehkä ajatuksena on myös, että tämä voi johtaa kansannousuun Putinia vastaan? Yksi kysymys on, kuinka paljon demokraattisempaa on lietsoa Venäjän johdon vaihtumista Venäjän ulkopuolelta kuin se, että Venäjä käyttää asevoimia vaihtaakseen Ukrainan presidentin ja hallituksen? Tämä ei ole suora kritiikki sinua kohtaan, vaan kommentti siitä, miten toive Putinin kaatumisesta ja sanktiot liittyvät toisiinsa.

Länsimaissa nyt laajalti vallitseva toivo siitä, että Venäjän kansa nousisi Putinia vastaan tai että Venäjällä tapahtuisi vallankaappaus, voi olla vailla pohjaa, jos katsotaan esimerkiksi sanktioiden todennäköisiä vaikutuksia. Vaikutelmaa, että ulkopuoliset toimijat ovat vihamielisiä ”maatamme” kohtaan, voidaan käyttää ja on usein käytetty yhteisrintaman mobilisointiin (”rally-around-the-flag” -vaikutus). Pakotteilla on myös toinen sisäpoliittinen vaikutus: kun kansallismielinen yhtenäisyyden vaatimus vahvistuu, se johtaa usein maan sisäisten erimielisyyksien tukahduttamiseen. Kun hallituksista tulee yhä sortavampia, opposition toiminnasta tulee entistä vaikeampaa. Mutta oletetaan kuitenkin, että monien toive vallanvaihdosta Venäjällä toteutuisi. Se ei ole mahdotonta. Perustuslain vastainen hallituksen kaataminen Venäjällä horjuttaisi yhteiskunnallista vakautta epävarmoin seurauksin. Pahimmassa tapauksessa prosessi voisi johtaa myös sisällissotaan tai uuteen diktatuuriin. Toki voimme kuvitella parempiakin skenaarioita.

Kolmas mahdollisuus on Vietnamin, Afganistanin ja Irakin historiallisten kokemusten toistaminen, toisin sanoen pitkä ja verinen sota, josta Venäjä vetäytyy katkeran kamppailun jälkeen hyväksyen lopulta tappion. Kun otetaan huomioon molempien osapuolten emotionaalaisesti latautunut aseoituminen konfliktissa ja nyt tapahtunut keskinäisriippuvuuden

aseistaminen toisen osapuolen kukistamiseksi (vrt. Farrell & Newman 2019), konfliktin eskalaatio näyttää kuitenkin selvästi todennäköisemmältä kuin sen pelkkä pitkittyminen.

Pahin vaihtoehto on konfliktin merkittävä eskalaatio, joka voi johtaa ydinsotaan. Vuosien varrella on ollut lukuisia teknisiä vikoja ja virrehavaintoja, jotka olisivat voineet käynnistää ydinsodan. Tiedämme myös, että tällaiset tapaukset ovat paljon todennäköisempiä intensiivisten kriisien aikana. Pian hyökkäyksen alkamisen jälkeen Putin ilmoitti, että he asettavat ydinpelotteensa korkeaan valmiustilaan. Tämä on erityisen huolestuttavaa, kun otetaan huomioon äskettäin hyväksytty doktriini, jonka mukaan Venäjä voi käyttää ydinaseita vastauksena Venäjän olemassaoloa uhkaavaan hyökkäykseen tavanomaisilla aseilla. Maailma ei ole ollut näin lähellä ydinsotaa vuoden 1962 Kuuban ohjuskriisin jälkeen. Mikään ei voi oikeuttaa ydinsodan riskillä pelaamista. Vastauksena ydinsodan lisääntyneeseen uhkaan kiireellisin tehtävä on jännitteiden vähentäminen, luottamuksen lisääminen ja eskalaation purkaminen. Ukrainan sota on jälleen kerran nostanut esille sen, kuinka järjetön sellainen maailma on, jossa jotkut valtiot ovat aseistautuneet ydinaseilla ja keskittäneet tämän kosmisen tuhovoiman yhden ihmisen tai ”johtajan” käsiin, esimerkiksi Putinin. Jos ihmiskunta oppii mitään tästä kriisistä – tai myöskään Donald Trumpin viimeisistä päivistä presidenttinä – se on, että suihkukoneiden, rakettien ja ohjusten, satelliittien ja ydinräjähteiden planetaarinen aikakausi on saatava päätöksen rauhanomaisesti, ilman ydinaseiden tuhovoiman aktualisoimista – mitä pikemmin sitä parempi. Tämä vaatii suuria maailmanlaajuisia muutoksia, joista lopuksi vielä pari sanaa.

Ongelma on siinä, että edellä keskustelemani 2000-luvun uusimperialistinen käänne ja globaalin rahoituskriisi vuosina 2008–2009 kaikkine seurauksineen, mukaan lukien Venäjän ja sen toiminnan kautta, ovat vieneet maailmaa kohti 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen käytäntöjä. Ongelma on päästä takaisin tulevaisuuteen. Tilanne on mennyt jo niin pitkälle, että on pakko ottaa käyttöön joitakin kylmän sodan loppuvaiheiden aikaisia ideoita, esimerkiksi luottamusta lisäävät toimet sekä aserajoitus- ja aseriisuntatoimenpiteet. Varsinaiset ongelmat ovat kuitenkin globaalin poliittisen hallinnan tasolla. Parempien yhteisten instituutioiden rakentaminen, jotta globaaleja ongelmia voidaan ratkaista ja globaalin poliittisen talouden ristiriitoja ylittää, eivät useinkaan liity suoraan turvallisuuteen tai militarisaatioon. Jotkut niistä koskevat vaikkapa ilmastonmuutosta: jos pystymme luomaan kokonaan uusia järjestelyjä vastaamaan ympäristökriisiin, esimerkiksi globaali kasvihuonepäästövero, niin tällaisen ennakkotapauksen vaikutukset voivat näkyä eri osa-alueilla terveydestä ja taloudesta turvallisuuteen. Tai ottaakseni toisen esimerkin: Venäjän irrottaminen SWIFTistä ja dollarijärjestelmästä on viemässä maailmaa sellaiseen kahtiajakoon, joka muistuttaa Orwellin *1984* maailmaa, jossa on jatkuva sotatila Oseanian, Euraasian ja Itä-Aasian välillä. Tällaisen hajottamisen sijasta tarvittaisiin globaalia integraatiota ja sellainen globaali selvitysunioni, joka perustuu kosmopoliittisen tasaveroisuuden ja laillisuuden periaatteille (Kotilainen 2022).

Lähteet

- Aittokoski, Heikki (2022): "Moskovan patriarkka Kirill: Ukrainassa taistellaan liberaalin lännen 'niin kutsuttuja arvoja' kuten pride-paraateja vastaan". *Helsingin Sanomat*, 8.3.2022. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000008666578.html>, 17.3.2022.
- Allan, Duncan & Kataryna Wolczuk (2022): "Why Minsk-2 cannot solve the Ukraine crisis". *Chatham House Explainer*, 16.2.2022. <https://www.chathamhouse.org/2022/02/why-minsk-2-cannot-solve-ukraine-crisis>, 17.3.2022.
- Ambrosio, Thomas (2005): "The Russo-American dispute over the invasion of Iraq: International status and the role of positional goods". *Europe-Asia Studies*, 57(8), 1189–1210.
- Angell, Norman (1909): *The great illusion. A study of the relation of military power to national advantage*. 4. ja laajennettu painos. New York & Lontoo: G.P. Putnam's Sons.
- Arendt, Hannah (1958): *The human condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Belton, Catherine (2021): *Putinin sisäpiirissä — Kuinka KGB valtasi Venäjän ja kääntyi länttä vastaan*. Jyväskylä: Docendo.
- Bhaskar, Roy (1986): *Scientific realism and human emancipation*. Lontoo: Verso.
- Bhaskar, Roy (1979): *The possibility of naturalism*. Brighton: The Harvester Press.
- Blum, William (2002): *Rogue state. A guide to the world's only superpower*. Usittu 2. painos. Lontoo & New York: Zed Books.
- Brzezinski, Zbigniew (1997): *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. New York: Basic Books.
- Clark, Christopher (2013): *The sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*. New York: HarperCollins.
- Coalson, Robert (2014): "Putin pledges to protect all ethnic Russians anywhere. So, where are they?". *Radio Free Europe / Radio Liberty*, 10.4.2014. <https://www.rferl.org/a/russia-ethnic-russification-baltics-kazakhstan-soviet/25328281.html>, 17.3.2014.
- Conradi, Peter (2017): *Who lost Russia? How the world entered a new cold war*. Lontoo: Oneworld.
- Chowdhury, Anwarul (2022): "Veto is the chief culprit but expulsion or suspension is not the remedy". *Internet Press Service News Agency*, 8.3.2022. <https://www.ipsnews.net/2022/03/veto-chief-culprit-expulsion-suspension-not-remedy/>, 17.3.2022.
- Deutsch, Karl (1963): *The nerves of government. Models of political communication and control*. New York: The Free Press.
- Deutsche Welle (2008): "Russia talks tough in response to NATO's Eastward expansion", 11.4.2008. <https://www.dw.com/en/russia-talks-tough-in-response-to-natos-eastward-expansion/a-3261078>, 16.3.2022.
- EU (2016): *Shared vision, common action: A stronger Europe. A global strategy for the European Union's foreign and security policy*. https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, 17.3.2022.
- Farrell, Henry & Abraham L. Newman (2019): "Weaponized interdependence: how global economic networks shape state coercion". *International Security*, 44(1), 42–79.
- Forsberg, Tuomas (2015): "Suuren sopimuksen edellytykset". *Ulkopolitiikka*, 3, 30–37.
- Forsberg, Tuomas & Hiski Haukkala (2016): *The European Union and Russia*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Forsberg, Tuomas & Graeme Herd (2015): "Russia and NATO: From windows of opportunities to closed doors". *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 41–57.
- Forsberg, Tuomas & Matti Pesu (2016): "The 'Finlandization' of Finland: The ideal type, the historical model, and the lessons learned". *Diplomacy and Statecraft*, 27(3), 473–495.
- Forsberg, Tuomas & Christer Pursiainen (2017): "The psychological dimension of Russian foreign policy: Putin and the annexation of Crimea". *Global Society*, 31(2), 220–244.

- Galtung, Johan (2002): "September 11 2001: Diagnosis, prognosis, therapy". Teoksessa: J. Galtung, C. G. Jacobsen & K. Brand-Jacobsen (toim.) *Searching for peace: The road to TRANSCEND*. 2. painos. Lontoo: Pluto Press, 87–102.
- Garfinkel, Alan (1981): *Forms of explanation: Rethinking the questions in social theory*. New Haven: Yale University Press.
- Gelman, Vladimir (2015): *Authoritarian Russia: Analyzing post-Soviet regime changes*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Giddens, Anthony (1981): *A contemporary critique of historical materialism, Vol. 1*. Berkeley: University of California Press.
- Harvey, David (2005): *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, Frank (2013): *Explaining the Iraq war: Counterfactual theory, logic and evidence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopf, Ted (2016): "Crimea is ours': A discursive history". *International Relations*, 30(2), 227–255.
- Kennan, George ["X"] (1947): "The sources of Soviet conduct". *Foreign Affairs*, 25(3) 566–582.
- Klufmann, Uwe, Matthias Schepp & Klaus Wiegrefe (2009): "Did the West break its promise to Moscow?". *Der Spiegel International*, 26.11.2009. <https://www.spiegel.de/international/world/nato-s-eastward-expansion-did-the-west-break-its-promise-to-moscow-a-663315.html>, 16.3.2022.
- Koskenniemi, Martti (2005): *From apology to utopia. The structure of international legal argument*. Uusintapainos uudella epilogilla. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kotilainen, Konsta (2022): *Towards an international clearing union (at last)? Normative underpinnings and elements of institutional design*. Helsinki Centre for Global Political Economy Working Paper, 06/2022. Helsinki: University of Helsinki.
- Kramer, Mark (2009): "The myth of a no-NATO-enlargement pledge to Russia". *The Washington Quarterly*, 32(2), 39–61.
- Lebow, Richard Ned (2010a): *Forbidden fruit. Counterfactuals and International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Lebow, Richard Ned (2010b): *Why nations fight: Past and future motives for war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lebow, Richard Ned (2014): *Archduke Franz Ferdinand lives! A world without World War I*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lester, Jeremy (1994): "Russian political attitudes to Ukrainian independence". *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 10(2), 193–233.
- Levy, Jack (2015): "Counterfactuals, causal inference, and historical analysis". *Security Studies*, 24(3), 378–402.
- Levy, Jack & John Vasquez (toim.) (2014): *The outbreak of the First World War: Structure, politics and decision-making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luukkanen, Arto (2009): *Projekti Putin*. Helsinki: WSOY.
- Mareeva, Svetlana (2020): "Socio-economic inequalities in modern Russia and their perception by the population". *Journal of Chinese Sociology*, 7(10), doi:10.1186/s40711-020-00124-9.
- Marten, Kimberly (2017): "Reconsidering NATO expansion: A counterfactual analysis of Russia and the West in the 1990s". *European Journal of International Security*, 3(2), 135–161.
- McFaul, Michael (2018): *From cold war to hot peace: An American ambassador in Putin's Russia*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Mearsheimer, John (1993): "The case for a Ukrainian nuclear deterrent". *Foreign Affairs*, 72(3), 50–66.
- Mearsheimer, John (2001): *The tragedy of great power politics*. New York: W.W. Norton.
- Mearsheimer, John (2015): "Why is Ukraine the West's fault? Featuring John Mearsheimer". *The University of Chicago*, 25.9.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=JrMiSQAGOS4>, 16.3.2022

- Mearsheimer, John (2018): *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. New Haven: Yale University Press.
- Monthly Review (2022): "The U.S. uses double standards in International Affairs: Sanders", 10.3.2022. <https://mronline.org/2022/03/10/the-u-s-uses-double-standards-in-international-affairs-sanders/>, 16.3.2022.
- Morgan, Jamie & Heikki Patomäki (2017): "Contrast explanation in economics: Its context, meaning, and potential". *Cambridge Journal of Economics*, 41(5), 1391–1418.
- Nyssönen, Heino & Brendan Humphreys (2016): "Another Munich we cannot afford': Historical metonymy in politics". *Redescriptions*, 19(2), 173–190.
- Patomäki, Heikki (1995): "Hegelistä vielä kerran: onko vapautumisen dialektiikalla tulevaisuutta suvereenien valtioiden jälkeen?". *Kosmopolis*, 25(4), 75–83.
- Patomäki, Heikki (1996): *Vain kauppakumppaneita? EU, Venäjä ja EU:n ulkosubteiden rakenteistuminen*. Haasteita 11. Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti.
- Patomäki, Heikki (toim.) (2000): *Politics of civil society: A global perspective on democratization*. Helsinki & Nottingham: NIGD Working Paper no:2.
- Patomäki, Heikki (2001): "The challenge of critical theories: Peace research at the start of the new century". *Journal of Peace Research*, 38(6), 723–737.
- Patomäki, Heikki (2003): "Kohti imperiaalista maailmanjärjestystä? Analyysi sotilasliitto Naton arvoista ja sen roolista globaalissa poliittisessa taloudessa". Teoksessa: M. Kangaspuro & T. Matinpuro (toim.) *Uusi Nato. Eurooppalaisia näkökulmia sotilasliitosta ja Suomesta*. Helsinki: Like, 11–58.
- Patomäki, Heikki (2006): "Realist ontology for futures studies". *Journal of Critical Realism*, 5(1), 1–31.
- Patomäki, Heikki (2008): *The political economy of global security. War, future crises and changes in global governance*. Lontoo & New York: Routledge.
- Patomäki, Heikki (2017): "Praxis, politics and the future: A dialectical critical realist account of world-historical causation". *Journal of International Relations and Development*, 20(4), 805–825.
- Patomäki, Heikki (2018): *Disintegrative tendencies in global political economy. Exits and conflicts*. Lontoo & New York: Routledge.
- Patomäki, Heikki (2021): "Neoliberalism and nationalist-authoritarian populism: Explaining their constitutive and causal connections". *Protosociology. An International Journal of Interdisciplinary Research*, 37, 101–151.
- Patomäki, Heikki (2022): *The three fields of global political economy*. Lontoo & New York: Routledge.
- Patomäki, Heikki & Christer Pursiainen (1998): *Against the state, with (in) the state or a transnational creation: Russian civil society in the making*. UPI Working Papers, 4/1998, Helsinki: Finnish Institute for International Affairs.
- Patomäki, Heikki & Christer Pursiainen (1999): "Western models and the Russian idea: Beyond inside/outside in the discourses on civil society". *Millennium: Journal of International Studies*, 28(1), 53–77.
- Person, Robert & Michael McFaul (2022): "What Putin fears most". *Journal of Democracy*, 22.2.2022. <https://www.journalofdemocracy.org/what-putin-fears-most/>, 17.3.2022.
- Piccolo-Koskimies, Emanuela (2021): *Norm contestation, sovereignty and (ir)responsibility at the international criminal court: Debunking liberal anti-politics*. Cham: Springer.
- Pursiainen, Christer & Tuomas Forsberg (2021): *The psychology of foreign policy*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Putin, Vladimir (2015): Vladimir Putin Meets with Members of the Valdai Discussion Club. Transcript of the Final Plenary Session of the 12th Annual, 22.20.2015. Meeting https://valdaiclub.com/events/posts/articles/vladimir-putin-meets-with-members-of-the-valdai-discussion-club-transcript-of-the-final-plenary-sess/?sphrase_id=1374842, 23.3.2022.
- Putin, Vladimir (2021): On the historical unity of Russians and Ukrainians, 12.7.2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, 16.3.2022.

- Sakwa, Richard (2016/2016): *Taistelu Ukrainasta: Kuinka idän ja lännen intressit törmäsivät*. Suom. T. Henttonen. Tampere: Vastapaino.
- Sarotte, Mary (2021): *Not one inch: America, Russia, and the making of post-cold war stalemate*. New Haven: Yale University Press.
- Sergounin, Alexander (1997): "Russian domestic debate on NATO enlargement: From phobia to damage limitation." *European Security*, 6(4), 55–71.
- Statista (2022): "Oil and gas revenue to the federal budget in Russia from 2006 to 2021". *Statista Research Department*, 25.2.2022. <https://www.statista.com/statistics/1028682/russia-federal-budget-oil-and-gas-revenue/>, 16.3.2022.
- Stiglitz, Joseph (2003): "The ruin of Russia". *The Guardian*, 9.4.2003. <https://www.theguardian.com/world/2003/apr/09/russia.artsandhumanities>, 17.3.2022.
- Taskinen, Mika-Matti (2021): "Venäjän utopististen vaatimusten lista kasvatti sodan todennäköisyyttä Ukrainassa, arvioi professori". *Suomenmaa*, 18.12.2021. <https://www.suomenmaa.fi/uutiset/venajan-utopististen-vaatimusten-lista-kasvatti-sodan-todennakoisyytta-ukrainassa-arvioi-professori-2/>, 17.3.2022.
- Tetlock, Philip (1999): "Theory-driven reasoning about plausible pasts and probable futures in world politics: Are we prisoners of our preconceptions?". *American Journal of Political Science*, 43(2), 335–366.
- Tetlock, Philip, Richard Ned Lebow & Geoffrey Parker (toim.) (2006): *Unmaking the West. "What-if?" scenarios that rewrite world history*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Thukydides (1995/395 eaa.): *Peloponnesolaissota*. 2. painos. Suom. J. A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Tsygankov, Andrei (2018): "The sources of Russia's fear of NATO". *Communist and Post-Communist Studies*, 51(2), 101–111.
- Van Fraassen, Bas C. (1980): *The scientific image*. Oxford: Clarendon.
- Walt, Steven (2022): "The West is sleepwalking into war in Ukraine". *Foreign Policy*, 23.2.2022. <https://foreignpolicy.com/2022/02/23/united-states-europe-war-russia-ukraine-sleepwalking/>, 17.3.2022.
- Waltz, Kenneth (1959): *Man, the state, and war: A theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.
- Wendt, Alexander (1999): *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander (2003): "Why a world state is inevitable". *European Journal of International Relations*, 9(4), 491–542.
- Wikipedia (2022a): "Julian Assange", 15.3.2022. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Julian_Assange&oldid=1077356167, 16.3.2022.
- Wikipedia (2022b): "Crimea platform", 9.3.2022. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Crimea_Platform&oldid=1076028542, 11.3.2022.
- Åtland, Kristian (2020): "Destined for deadlock? Russia, Ukraine, and the unfulfilled Minsk agreements". *Post-Soviet Affairs*, 36(2), 122–139.